

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 3 1967

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Antikvarie Carin Bunte, Kristianstad

Redaktionskommitté

Preceptor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Docent Lars-Olof Larsson, Lund

Assistent Bengt Salomonsson, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, ordf., professor Holger Arbman, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., preceptor Erik Cinthio, Lund, v. sekr. museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt docent Hilbert Andersson, Ystad, intendent Bengt Bengtsson, Lund, antikvarie Carin Bunte, Kristianstad, docent Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hålsingborg, rektor Salomon Kraft, Malmö, professor Sven Kjällerström, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Örkelljunga, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, riksdagsman Per Edvin Sköld, N. Rörum, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn.

Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Nya Boulevarden 9, Kristianstad, tel 044/134 91

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 24 68 31, c/o museichef B.-A. Person, Varberg.

På omslaget ljusstake från Hammenhög. Se sid. 34. Teckning efter foto.

Två misslyckade försök

Något om omland och skattemoral,
silversmycken och sidenband

Av Sigfrid Svensson

En guldsmeds marknadsbod på en torgdag i Lund. Detalj av en oljemålning av J. W. Wallander. Nordiska museet.

Med vårterminens slut 1967 lämnade Sigfrid Svensson sin professur i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Lunds universitet. Vid ett av eleverna i samband därmed anordnat "avskedsseminarium" höll professor Svensson här publicerade föredrag.

*Silversmycken — skillnad mellan
försäljningsområde och omland.*

Genom min hemby Hagestad går landsvägen mellan Ystad och Simrishamn. I byn ansluter sig till denna fyra vägar söderifrån. Vägarne återspeglar odlings-systemet i den oskiftade byn, de ansluter sig nämligen nära till gränserna för byns forna tre vångar. Min granne under ungdomstiden, Gösta Clausson, har i sina uppteckningar från Hagestad¹ berättat, att två gubbar från mossen och "gärrarna" i Hagestad hade kommit överens om sällskap till "stan". De hade då att vandra på den östligaste av de nämnda vägarna. Men när de kom upp till huvudvägen visade det sig, att de sen fick fortsätta färden var för sig. Ty den ene hade med "stan" menat Ystad, den andre Simrishamn.

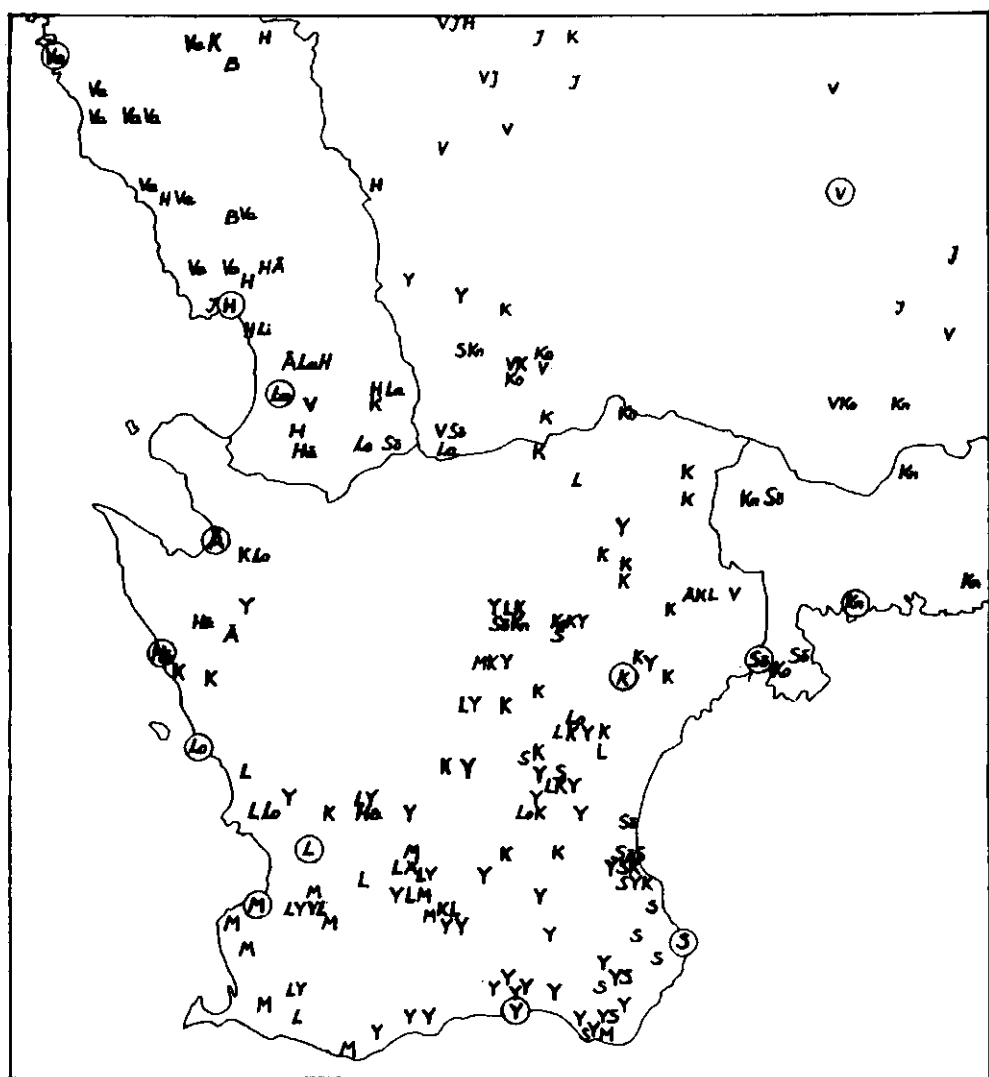
Uppe i byn var Ystad "stan", där fanns spritbolaget. I Simrishamn låg läns-lasarettet. För oss som bodde i östra kanten av Hagestad kändes valet mellan väst och öst redan i smått: Löderup var "stationen" och där låg det nya järnvägshotellet. Men vi hade inte mycket längre väg österut till Borrby och där fanns sparbanken. Om detta för någon blev ett val mellan den smala och breda vägen, så fanns i varje fall den motsvarigheten i sinnevärlden, att vägen till Simrishamn var backig och tungför. Backarna har senare jämnats eller kringgåts.

Frågan om hur långt en stads omland sträcker sig har jag alltså redan från barnsben upplevt högst konkret. På grundval av en förfrågan om vilken plats man på olika orter åsyftade med "stan" kartlade J. Ejdestam i början av 1940-talet de uppländska städernas omland². Framför allt har problemet tagits upp

och behandlats inom den ekonomiska geografin, där det fått praktiskt intresse för omflyttningsstudier och vid planeringsfrågor³. Dragningskraftens räckvidd hos de båda städer som här inledningsvis nämnts framträder tydligt för äldre tid på Börje Hanssens karta över spannmåls-distrikten kring Ystad och Simrishamn. Kartan är upprättad på grundval av verifikationer från landtull och accis 1796⁴. För Hagestads del dominerar Ystad stort, då liksom senare, men 6 % av den dokumenterade leveransen av spannmål gick i alla fall till Simrishamn. Och redan i det intilliggande Sandby levererades 70 % av spannmålen till sistnämnda stad. Det var alltså inte så underligt att de omförmälda gubbarna på en väg som gick nära det östra byskälet kunde ha olika meningar om vad som menades med "stan".

Vid mitt studium av silversmyckena i det folkliga dräktskicket tycktes jag ha fått i min hand ett gott instrument för att kartlägga städernas omland. Det var stadgat i lag att på silverföremål skulle tillverkningsorten vara angiven. Visste man nu var silversmyckena varit i användning borde det ju vara lätt att göra upp en karta över de områden inom vilka de olika städernas guldsmeder försålt sina alster. Detta handelsområde borde ju vara lika med städernas samtida "omland". Trodde jag.

I praktiken visade sig det användbara materialet efter en genomförd inventering av Nordiska museets och de större sydsvenska museernas samlingar långtifrån bli så stort som jag tänkt mig. Dräktsilvret är ofta ostämplat. Orsakerna härtill är flera. Det gäller småting och stämplarna kan ha varit svåra att anbringa. Underlåtenheten har också haft sin orsak i att silvret helt enkelt inte va-

De sydsvenska guldsmedernas försäljningsområden. Bokstäverna anger socknar, där dräktsilver förvärvats från resp. stad. Städernas läge utmärkt med cirkel: H=Halmstad, Hä=Hälsingborg, J=Jönköping (utanför kartan), K=Kristianstad, Ka=Karlskrona (utanför kartan), Kn=Karlshamn, L=Lund, La=Laholm, Lo=Landskrona, M=Malmö, S=Simrishamn, Sö=Sölvesborg, V=Växjö, Va=Varberg, Y=Ystad, Å=Ångelholm.

rit fullödigt. Man kan sålunda i guldsmedernas bouppteckningar finna poster av okontrollerat silver. Och dräktsilvrets kunder torde inte heller haft så stort intresse för silverhalt och kontrollstämplar.

Det andra villkoret för en kartering var att smyckena skulle vara bestämda till sin användningsort. I Nordiska museets samlingar ingår den stora Kjellberg-ska silverdonationen, sammanbragt av Thérèse Kjellberg. Det är en storslagen samling men tyvärr med bristfälliga förvärvsuppgifter. Med samlingarna av silversmycken utanför Stockholm är det tyvärr i stor utsträckning lika illa beställt. Inköpen har ofta gjorts hos antikhandlare som ej haft intresse av att anteckna var smyckena förvärvats. De betraktades bara som en slags "kilovara", ursprungligen avsedd att nedsmältas.

På grundval av den gjorda inventeringen har uppgjorts här återgivna utbredningskarta. Av denna framgår omedelbart, att mitt förhandsantagande måste vara oriktigt: guldsmedernas försäljningsdistrikt kan *inte* vara lika med respektive stads tidigare omland, dvs dess dåvarande allmänna handels- och konaktområde. Kartan visar, att Ystads- och Kristianstadsguldsmederna har avyttrat sitt dräktsilver ända bort mot Öresund och långt upp i Småland, Lundaguldsmederna har haft kunder i nordöstra Skåne, Jönköpingsguldsmederna i södra Småland etc.

Min hypotes stämde alltså inte. Det går inte att göra en omlandskartläggning med hjälp av dräktsilvret.

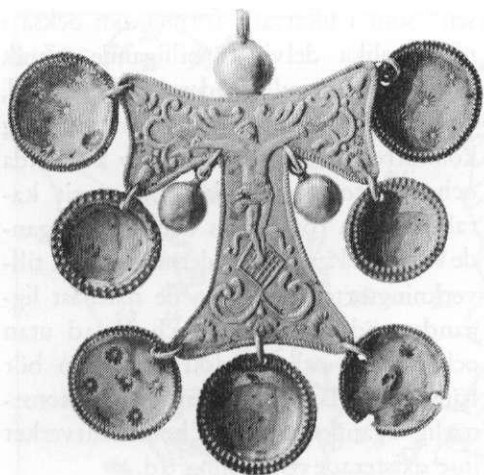
Vari bestod misstaget? Jo, guldsmederna har utsträckt sin försäljning vida utöver sina städers normala handelsområden. Det var inte bara kunden som kom till guldsmeden, det var också han som uppsökte kunden. Och det gjorde

Stans för pressning av "striglakors", Österlens museum, Simrishamn. — Denna och de två följande bilderna visar hur närgånget guldsmederna efterbildade varandras alster. Guldsmedernas försäljningsområden skar också i hög grad över varandra.

"Striglakors" från Tryde socken, Ingelstads härad, Skåne. Tillverkat av Jonas Aspelin d. y. i Ystad, verksam 1796—1827. Korset är massivpressat och har alltså en slät baksida. Nordiska museet inv.nr 24462.

"Striglakors" från Skåne. Tillverkat av H. P. Vogt i Kristianstad, verksam 1752—1804. Korset består av två sammanlödda silverplåtar med samma ornament, baksidan saknar krucifix. Foto i Nordiska museet.

han genom att bege sig till marknader långt utanför den egna bygden. Tidigast skedde detta på frimarknaderna, som stod öppna för hantverkare i vilken stad som helst i motsats till de enskilda marknaderna, som var förbehållna de egna borgarna. Denna inskränkning upphävdes 1788.

För salustånden på marknadsplatsen erlades en viss avgift och de sporadiskt bevarade uppbördslängderna häröver ger upplysningar om var marknadsförsäljarna hörde hemma. På t. ex. vintermarknaden i Ystad 1765 fanns tre guldsmeder från Kristianstad och en från vardera Simrishamn, Malmö och Landskrona. I höstmarknaden samma år deltog också en guldsmed från Lund.

En annan källa är bouppteckningarna. De i dessa upptagna marknadsstånd kan ju ha använts i den egna staden, men när tältbodar och tältstänger omtalas har dessa sannolikt varit avsedda att bekvämt kunna transporteras på resor. På hemmamarknaden hade man i stället brädbodar. Men det finns därtill bouppteckningar som direkt anger att guldsmederna ägde bodar vid olika marknadsplatser. En guldsmed i Karlskrona efterlämnade 1798 marknadsbodar i Ronneby och Fur, en guldsmedsänka i Karlshamn ägde vid sitt frånfälle 1823 en marknadsbod i Holje och en guldsmed i Hälsingborg hade 1845 marknadsbodar i Anne-löv, Hörby och Åby.

En rent unik källa för vår kunskap om guldsmedernas försäljning utanför hemstaden är Erik Holmbergs arbetsjournal 1797—1808, som finns på Kulturhistoriska museet i Lund. Det var tydligen den driftiga madam Holmberg som i regel företog marknadsresorna. Här omtalas resor till Ängelholm, Åby och Kivik men också deltagande i markna-

derna i Hälsingborg, Landskrona och Hörby.

Med denna kännedom förvånar man sig inte över att tecknen på kartan fått en så vid spridning. Men man kan fråga sig om jag inte med en annan karteringsprincip ändå kunnat få fram något av det jag var ute efter. Trots alla marknadsresor har ju säkert guldsmedernas försäljning från verkstaden eller på hemmamarknaden varit den mest omfattande. Nu finns på kartan endast ett tecken per stad och socken. Kartan säger alltså ingenting om förvärvsintensiteten. Redan om guldsmederna istället tagits som enhet och alltså varje guldsmed som med sin tillverkning var representerad i en socken fått ett tecken torde nätet kring tillverkningsorten ha tätat. Och ännu tätare hade det väl blivit om *samtliga* kända Orts- och tillverkningsbestämda silversmycken hade kartlagts. Men samtidigt hade felkällorna åtminstone för en detaljavläsning kunnat bli mycket stora. Ett omfattande enskilt smyckeeinnehav som beträffande tillverkningsstaden ej var representativt för orten kunde lätt ha snedvridit kartbilden. I ett tillräckligt stort material hade visserligen avvikelserna drunknat och ett tätare belägg nästan torde ha framträtt som visat det ordinarie handelsområdet, stadens omland.

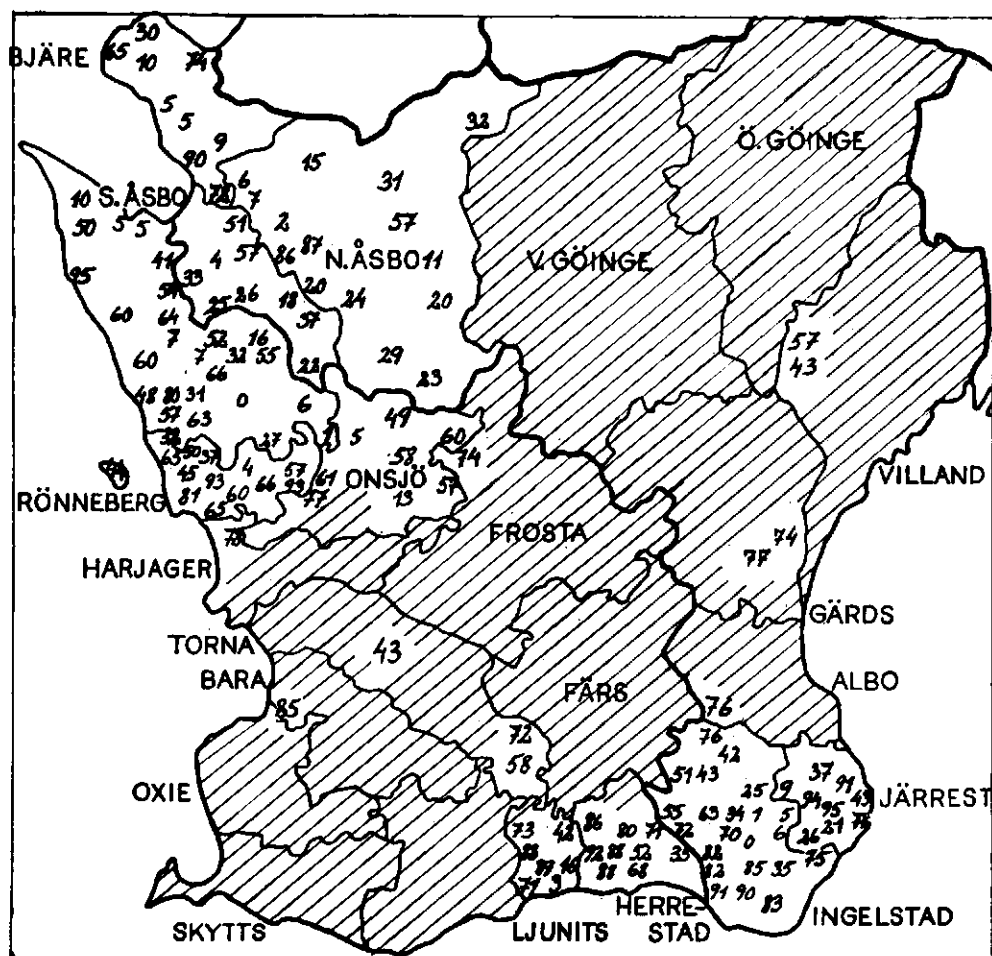
Men nu finns *inte* detta material och att med silversmyckenas hjälp åstadkomma en omlandskartering var alltså ett misslyckat försök. Karteringen har dock även haft andra ändamål, eftersom den ingått i en mera brett upplagd undersökning av det folkliga dräktsilvret i södra Sverige. Kartan visar den konkurrens som rått och konkurrensen förklarar närgångenheten i guldsmedernas efteräpning av varandras alster. Typiska här för är t. ex. de skånska "striglakor-

sen" som i likartade former om också i något olika delvis förbilligande teknik tillverkats av guldsmeder i Kristianstad, Ystad och Simrishamn⁵. Även visar sig konkurrensen i att en viss typ av runda och hjärtformiga säljor som varit karakteristiska för Skytts och intill liggande socknar i grannhäraderna har som tillverkningsorter inte bara de närmast liggande städerna Malmö och Ystad utan också Lund och Landskrona⁶. Man bör härvid ha klart för sig att någon konstnärlig äganderätt inom konsthantverket inte existerade vid denna tid.

Sidenband — olikheter i dräkt eller i skattemoral?

Som en komplettering till den kartering som bedrevs på grundval av samtida fältarbete och alltså byggde på ett relativt ungt material ville jag på sin tid i Skånes folkdräkter (1935) med hjälp av bouppteckningar peka på att utbredningsgränser som är iakttagbara under en längre tidsperiod kan visa en stark rörlighet. I avhandlingen gällde det ju dock endast ett enda landskap. Jag ville också ha tag på objekt som med äldre material kunde karteras för hela riket och så jämföras med senare utbredningskartor.

Svaren på statliga riksomfattande förfrågningar skulle för geografiska jämförelser ge möjlighet att arbeta med ett absolut samtidigt material. Ett sådant borde kunna fås ur protokollen från de sockenstämmor för bl. a. dräktlyxens bekämpande som på K. Maj:ts påbud hölls

Skatten för mindre sidenplagg 1819. Siffrorna anger procenttalet skattebetalare. Inom det sammanhängande streckade området har 90 à 100 % erlagt denna skatt.

landet runt 1793 och 1817. I min nämnda avhandling angives också i näst sista noten att förf. ämnar lämna en översikt för hela landet av dessa protokoll⁷.

Varför har aldrig denna översikt kommit till stånd? Att den skulle vara till hjälp för lokalforskare säges visserligen, men det var den ovan antydda problematiken och inte ett rent utgivningsarbete som främst lockade. Bristande likformighet i protokollen och därmed svårigheten att få fram exakta och avgränsade definitioner omöjliggjorde emellertid att åskådliggöra resultatet i en åsyftad kartografisk framställning.

Ett material av annat slag fann jag då i de lyxskatter som beslöts 1818 och som blev statens metod att bekämpa den överflödskonsumtion som året innan aktualiserat de nämnda sockenstämmorna. Skatten gällde användningen av vin, kaffe, te, tobak, siden och kortspel. Eftersom jag särskilt sysslat med folkligt dräktskick tog jag fasta på sidenskatte.

Om sidenbeskattningen bestämdes att för hela klänningar och överplagg av siden skulle för varje person erläggas 16 sk. Och att "de som endast nyttja mindre klädespersedlar, huvudbonader, halsdukar m. m. betala 3 sk." I mantalslängderna ingår för kvinnor dels en tabell med hustrur, änkor och ogifta personer (underförstått med eget hushåll) dels tabeller över vad som i varje gård fanns av sonhustrur, döttrar och pigor. Adderingen av dessa tabeller gav en bassiffra. I en undersökning av dräktlyx i Ångermanland har jag uppgjort tabeller och en karta över förekomsten av sidenklänningar i landskapet 1819 enligt skatteuppgifterna i mantalslängderna⁸. Bilden blev tydlig. Användningen av sidenklänningar var i olika socknar starkt differentierad, från 0 till över 60 %. Vanli-

gast var de i Ångermanälvens dalgång, där man tidigast fått extrainkomster genom skogsbruket.

Men i södra Sverige var sidenklänningar helt okända hos allmogen. Längderna för den stora sidenskatte gick alltså inte att använda för hela landet. Återstod då den mindre skatt som skulle utgå för sidenhalsdukar o. dyl. Jag började här att bearbeta det skånska materialet. Den ovannämnda bassiffran minskade jag med det fåtal personer — ibland inga alls — som betalade den stora sidenskatte, d. v. s. socknens herrskap. Redan av råmaterialet kunde jag se, att de största variationerna förekom i nordväst och i sydost, varför jag började procentuträkningen där av hur många som betalade den lilla sidenskatte och väntade att variationerna skulle ge intressanta mönster på kartan, men fann snart att höga och låga procenttal kom huller om buller. Siffrorna syntes enbart vara en mätare av skattemoralen eller i bästa fall av i vilken grad man missförstått skatteförfordningens omfattning. Men det var inte sådana resultat jag hade användning för. På nytt hade jag alltså gjort ett misslyckat försök. Jag gav upp det hela, eftersom kartbilderna till skillnad från silversmyckena var det primära ändamålet. Och jag fick också finna mig i att på nytt i förtid ha deklarerat oinfriade forskningsplaner. I en not i Bygd och yttervärld utlovas nämligen: "Det är författarens avsikt att i annat sammanhang lämna en statistik för hela Sverige av denna lyxskatt såsom en måttstock bl. a. på det folkliga dräktskickets utveckling vid 1800-talets början."

Här hade jag ursprungligen tänkt sluta denna framställning. Men när ämnet nu på nytt blev aktuellt för mig beslöt jag

Hustru från Sövestads socken, Herrestads härad, Skåne. Teckning av O. Wallgren, 1830-talet. Nordiska museet. — Flerstädes i Skåne bar kvinnorna tröjor kantade med sidenband. Betalade de också föreskriven skatt för dessa band?

att fullfölja procentuträkningen och kartlägga siffrorna för Skånes samtliga socknar. Den erhållna, här återgivna kartbilden överraskade mig själv. De socknar där praktiskt taget alla kvinnor betalt skatt för sidenhalsdukar och sidenband visade sig utgöra ett sammanhängande stort område som sträckte sig diagonalt över Skåne från nordost till sydväst. Att finna en gemensam nämnare

för Söderslätt och skogsbygderna i nordost som kan förklara överensstämmelserna är svårt. Men även de båda områdena i nordväst och sydost med de stora procentvariationerna är av olika karaktär. Det förstnämnda är i stort sett ett novationsområde, det senare ett utpräglat reliktområde. Men att skattemoralen eller förmågan att rätt tolka skatteförfordningar eller likriktade fiskaliska

Flicka från Torna härad, Skåne. Laving av O. Wallgren, 1830-talet. Nordiska museet. — De ogifta kvinnornas huvudprydnad var den s. k. piglocken. Ned från denna hängde sidenband. Även dessa var skattebelagda.

åtgärder skulle förete denna slutna förekomst förefaller å andra sidan också egenartat.

Olikheter vid tolkningen av skattebestämmelserna kan ha vållats av att sidenband ej uttryckligen nämnes i förordningen. Vid 1793 års sockenstämmor rö-

rande överflöd anfördes i Ö. Herrestad i sydöstra Skåne, att befolkningen där aldrig utmärkts av någon böjelse "för kostsam grannlåt eller yppighet utan varit helt nöjda med att kunna skyla sig med walmar, warken och skinnkläder". Men det tillägges: "den enda grannlåt

och prydnad som deras döttrar och pigor tyckas affectera, kan bestå uti ett 2 alnar långt sidenband". Detta bruk hade förvisso inte ändrats 1819. Men då endast 5 % av socknens kvinnfolk då betalade skatt för siden kan man fråga sig om sidenbanden verkligen ansetts skattepliktiga. Liknande exempel finns från det motsatta hörnet i Skåne. På sockenstämman 1793 i Össjö i N. Åsbo härad säges: "Inga andra sidentyger nyttjas av våra döttrar än någre få bandändar om hufvudet och några uti tröjorna, samt litet sidentyg på uppslaget på armen av tröjorna". För dessa band borde ha betalats skatt, men endast 2 % har gjort detta. I Konga och Ask i Onsjö härad har sidenskattbetalarna uppgått till 5 %, resp. 1 %. Även härifrån uppges 1793: "Pigor och ungdom nyttja silkesband på hufvudet, hängande ned och utan klut". Vad som dock gör tolkningen ytterligare komplicerad är att i samma protokoll tillägges: "För siden bands bärande af våra barn och tjenstefolk betalas afgift efter bevillningsförordningen". Det borde alltså inte vara okänt att skatt även skulle utgå för sidenband. Kan det alltså trots allt ligga reella faktorer bakom de varierande siffrorna?

Andra av dessa sockenstämmor synes i varje fall bekräfta, att i vissa socknar endast få hade anledning att erlægga någon sidenskatt. Hammenhög och Hannas, grannsocknar till det nyssnämnda Ö. Herrestad, hade så låga procenttal som 6 % och 0 %. Detta överensstämmer dock med yttrandet vid 1793 års sockenstämma: "aldeles intet bruk af sidentyger ibland vårt qvin kön, icke så mycket som en silkesnäsduk. Några af de förmögnare kunna wäl stundom bruka ett och annat sidenband". Kartans procentsiffra 5 i Bjäre härad gäller Gre-

vie och Förslövs socknar. På sockenstämman 1793 med de båda socknarna säges också att här finnes inget överflöd utan man "merendels allmänt blivit vid sina fäders ärvda dräkt". I motsvarande protokoll 1817 från samma socknar upprepas att utländska yppighetsvaror är i allmänhet okända.

Inom det sammanhängande området med 90 à 100 % finns några enstaka socknar med ett lägre procenttal siden-skattbetalare. Det gäller i östra Skåne de förut skilda Råbelövs och Fjälkestads socknar i Villands härad liksom Degeberga och Vittskövle socknar i Gälds. Det är herrgårdsocknar, där hoveriböndernas dräktstandard säkerligen har varit lägre. Att fastställa sådana sammanhang skulle dock kräva detaljundersökningar. Men det var inte lokalstudier jag åstundade, utan att få riksöversikter beträffande äldre kulturgränser. Den ifrågasatt sidensbeskattningen lämpar sig tydligen inte härför. Försöket måste alltså betecknas som misslyckat.

Skulle någon vid betraktande av de båda kartorna ändå vilja sätta ett frågetecken efter vad som ovan står som huvudrubrik må det vara hänt. Frågetecken är också vad jag själv flitigt strött omkring mig under dessa 21 år som akademisk lärare. Eviga sanningar har jag haft svårt att förkunna. För den som tror att sådana står att få i humanistisk forskning har jag inte varit mycket att hålla i hand. Någon ånger häröver kan jag dock inte erkänna, inte ens nu när min verksamhet härmed avslutas. Men för en gångs skull släpper jag inte fram några invändningar. Enmansteatern är denna gång avtalad och avsiktlig. Föreställningen är över. Seminarieövningen är slut.

Noter

¹ Gösta Claesson: Ny tid i gammal by, s. 14, i När den nya tiden kom till Osterlen, Simrishamn 1954.

² J. Ejdestam: Stad och land i Uppland, i Uppland 1943.

³ Se t. ex. Torsten Hägerstrand: Handel och sjöfart, s. 316 ff, i En bok om Blekinge, Karlskrona 1942; Edg. Kant: Den inre omflyttningen i Estland i samband med de estniska städernas omland, i Svensk geografisk årsbok 1946; Tätorter och omland, utg. av Gerd Enequist, Lund 1951; Sven Dahl: Det svenska nätet av handelsorter, Göteborg 1965.

⁴ Detta gäller oavsett att "omland" kan vara ett tänjbart begrepp. En kort översikt av diskussionen härom ger Helge Nelson i Simrishamn med omland s. 131 ff, Simrishamn 1949.

— Från kulturhistoriskt håll har Gösta Selling tidigt observerat vilket vidsträckt inflytande det stockholmska hantverket hade: Hur långt räcker Stockholm?, i Svenska kulturbilder 5:9, Stockholm 1931; jfr Sigurd Wallin: Stockholmskt tapetmålari i sydlig utbredning, i Rig 1965. Även för konstnärliga impulser gäller dock i hög grad motsvarigheten till Helge Nelsons ord i a. a.: "Det är omöjligt att för storstaden exakt avgränsa ett ekonomiskt område".

⁵ Förf.: Gammalt dräktsilver, Västerås 1964; dens.: Sydsvenska silversmycken, i Kulturen 1952, s. 49 ff.

⁶ Förf.: Skånska dräktsöljor, i Kulturen 1936.

⁷ Förf.: Skånes folkdräkter, Stockholm 1935, s. 307 ff, 350.

⁸ Förf.: Bygd och yttervärld, Stockholm 1942, s. 66 ff.

Tobak och kortspel hörde också till de varor som belades med lyxskatt år 1818. Även dessas förekomst enl. mantalslängderna skulle kunna kartläggas. Teckning av Hjalmar Mörner 1830. Efter Svenska folket genom tiderna, Malmö 1939.

Uppståndelsen i Blentarp

Av Evald Gustafsson

Renässansens kyrkokonst är rikt representerad i Skåne. Men det hör inte till vanligheten att man påträffar ett oretuscherat konstverk med god kvalitet i samband med konservering av kyrkoinventarier från denna tid. Om fyndet av en altartavla från tiden omkring 1600 berättar här landsantikvarie Evald Gustafsson, som utövade den antikvariska kontrollen av ett konserveringsarbete i Blentarps kyrka våren 1967.

Blentarps kyrka från sydost. Rundtorn och långhus från 1100-talet. Vapenhus från senmedeltiden. Korpartiet med sin dekorativa gavel från 1754. Foto förf.

Nedanför Romeleåsens sluttningar ligger Blentarps kyrka med sin spetsiga tornspira som ett gränsmärke mellan backlandskapet och slätterna längs Klingavälsån. Kyrkan är värd ett långt besök, både för dess intressanta arkitektur och dess ålderdomliga, färgrika inredning. Främst är det väl det runda västtornet, 1100-talsportalen i långhusets sydmur med lejonbilder i Mårten stenmästares stil, den samtida dopfunten, den praktfulla 1600-talsläktaren, predikstolen i Christian IV:s rika renässans och bänkinredningens flyhänt målade 1700-talsrocailler som dragit besökarens blickar till sig. Men numera tävlar också altarpuppsatsen framgångsrikt om en rangplats i det vackra rummet. Tidigare blev den inte särskilt uppmärksammas, en ganska ordinär renässansuppsats som förlorat sina sidovingar, övermålad i vit lackfärg, grått och guldbrons och med en mörknad mittavla föreställande nattvarden, ett enkelt 1700-talsarbete. Tack vare en gåva som framlidna sjuksköterskan Olga Ohlsson, Stockholm, skänkt till sin hembygds kyrka för dess försköning och vården av dess inventarier såg församlingen en möjlighet att ta fram och konservera altarpuppsatsens ursprungliga färger. Konservator Albert Eriksson fick uppdraget att utföra arbetet och hans varsamma behandling gav rikt utbyte. Så mycket av originalet lockades fram att man utan överord kan tala om ett återuppståndet renässanskonstverk.

Altarpuppsatsen har ett odelat mittfält med en tavla, flankerad av kopplade joniska kolonner, som bär upp ett kraftigt utspringande bjälklag. Predellans består av ett rektangulärt inskriftfält och förkroppade sidopartier med maskaroner i rullverkskartuscher under kolonnerna. På bjälklaget reser sig en rundbågigt ra-

mad tavla, omgiven av pilastrar och vingar med beslagsornamentik. Sådan ornamentik har säkerligen också mittfältets vingar haft. Samma utsmyckning går igen i krönstycket, i vars medaljong monogrammet AC under en krona är utskuret i relief. Troligen syftar initialerna på drottning Anna Cathrine av Brandenburg, Christian IV:s första gemål, i all synnerhet som kungens eget monogram pryder predikstolsdörrens krönstycke. Drottning Anna Cathrine dog 1612 och detta årtal skulle alltså kunna tjäna som en främre tidsgräns vid en datering av altarpuppsatsen.

Den övre tavlan, målad på träpannå, föreställer Kristus på korset. Målningen har tillkommit vid den renovering på 1700-talet, då också mittfältets Nattvardsbild sattes in. Konservatorns provundersökningar visade att ingenting av det ursprungliga färglagret fanns kvar; innan korsfästelsebilden målades blev pannån ordentligt renskrapad. Vidare blev det klarlagt att 1700-talsmålaren gått lika grundligt tillväga då han textade sitt bibelspråk i predellans mittfält. Endast obetydliga bokstavsfragment fanns kvar av originalinskriften. Både här och i den övre tavlan blev 1700-talet sparat men för övrigt avlägsnades tre övermålningslager och de rika renässansfärgerna togs fram, grundtoner i svart, rödbrunt, grått och grårosa, lysande accenter i grönt, brandrött och ljusblått och rik förgyllning.

Mittfältets tavla, 1700-talsduken med Nattvarden, omgavs av en kraftig ram med utskuren äggstavsornamentik, utan tvivel en del av det ursprungliga verket. Duken hade på ett ganska klumpigt vis spikats fast i underlaget vid ramens kanter, något som orsakat svåra spänningar i väven och sprickor i färgen. Skulle en

tillfredsställande konservering kunna ske var det nödvändigt att lösgöra den söndriga och smutsiga duken. Denna procedur bjöd på en prima överraskning. Under duken fanns den ursprungliga altartavlan kvar, målad på tre kraftiga ekbrädor. Efter att ha varit gömd och glömd under 200 år framträdde här åter en renässansmålning med betydande konstnärlig kvalitet. Det kändes nästan följdriktigt att tavlans motiv var Kristi uppståndelse.

Tavlan är målad på kredderingsgrund med oljefärger. Färgerna var fruktansvärt uttorkade och avflagade. Stora sjok hängde löst och hotade att falla vid minsta beröring. Åtskilligt hade förkommit helt, av allt att döma redan innan altarpuppatsen renoverades på 1700-talet. Det var sålunda ett svårt ruinerat konstverk som konservatorn hade framför sig, men trots allt var utsikterna goda att rädda tavlan och att åter låta den bli en prydnad på altaret. Lyckligtvis var tavlans mittparti med motivets centrala del, själva Kristusgestalten, jämförelsevis väl bevarad. Efter konserveringen och sedan nedtoning gjorts på alla de ställen där grunden lyste vit rädde ingen tvekan: målningen hade den styrka i innehåll som en altarprydnad kräver och dess färger harmonierade med altarpuppatsens övriga originalfärger. 1700-talstavlan fick träda åt sidan men naturligtvis fick också den sin välbehövliga konservering, varefter den sattes upp på norra korvågen.

Uppståndelsemotivet har gestaltats enligt ett schema som synes ha varit ganska vanligt i den danska kyrkokonstens altarmålningar och epitafietavlor under årtiondena kring 1600. Kristus står frontalt på kanten av den diagonalt ställda sarkofagen, med högra handen höjd i en välsignelsegest och den vänstra hållande om

staven med segerfanan. Bakom Kristusgestalten ligger den plana lockhällen tvärt över den öppna kistan. Vid lockets bortre kortända framträder en ängel, men gestalten är nästan helt utplånad. Kring graven grupperar sig sittande väktare, utrustade med armborst, spikkclubba, lans och dolk. Scenen är insatt i ett landskap, antytt av gräsmark och klippformationer. Bortom en palissad skymtar i fjärran en stadssilhuet. Trots ämnets dramatiska karaktär utstrålar bilden en högtidlig stillhet. Kring Kristi sköna och veka ansikte och hans bruna lockar lyser ett milt, ljusgult strålknippe.

Gestalten är slank, fint proportionerad och står i absolut balans. Den avdramatiserade, högtidliga stämningen förstärks av färgernas klarhet och den detaljskarppa teckningen. Kristi klädnad är praktfullt röd, gräset är mörkt smaragdgrönt. Den rödvita segerfanans buktande flikar slutar i fint utpenslade fransar, väktarnas hjälmar, rustningar och vapen har en rikedom på minutiöst gjorda detaljer i klara färger, gult och violett, blått och svart.

Nedanför sarkofagen läser man bokstäverna E.E.S i noggrant formade versaler. Intill dessa hade färgen beklagligtvis fallit bort, varför det inte kan konstateras om S åtföljts av en punkt eller av ytterligare bokstäver. På grund av bokstavsradens förhållande till gränslinjen mellan marken och sarkofagsidan torde högst tre, fyra bokstäver fått plats utöver de bevarade. Hur det än förhållit sig härmed vill man gärna betrakta inskriften som en konstnärssignatur.

Vid behandlingen av predellans förkroppade sidopartier framkom två målade heraldiska vapen på de ytor som är vända in mot altaret. Dessa små vapen är mycket skadade men likväl kan sågas

Altartavlan från 1760, utförd av mästern Wittberg. Före konserveringen. Foto A. Eriksson.

Altartavlan efter konserveringen. Foto A. Eriksson.

Altaruppsatsen med sin ursprungliga tavla i mittfältet, utförd 1603. Efter konserveringen.
 Foto A. Eriksson.

Altartavlan med Kristi uppståndelse efter konservering och försiktig retuschering.
Foto A. Eriksson.

Överst. Kristusgestalten, detalj.
Foto A. Eriksson.

Underst. Detalj av predellan med Krabb-
vapnet. Foto A. Eriksson.

att de varit utomordentligt fint och detaljerat tecknade med flikiga renässans-sköldar och preciöst utbroderade hjälmar och hjälmprydnader, de senare tyvärr endast bevarade i små fragment. Det är utan tvivel en och samma mästarehand som spåras i tavlan och vapnen. Det kan därför inte heller råda någon tvekan om att tavlan och altarpuppens staffering är samtidigt gjorda.

Det heraldiskt högra vapnet visar i skölden en bjälke av silver i rött fält. Denna vapenbild fördes av Krabbe-ätten. Det vänstra vapnet har en två

gångar styckad sköld med färgerna rött, svart-silver i schackrutor samt blått, vilket pekar på ätten Friis. De båda vapnen var högst förbryllande. Enligt alla regler borde de hänsyfta på altarpuppens donatorer, men släkterna Krabbe och Friis har veterligen inte haft jordagods i Blentarp eller annan anknytning till kyrkan under det aktuella tidsskedet. Några fragment av en inskrift under vapnen och i det mellanliggande predellapartiet gav ingen hjälp. Under Krabbevapnet, där inskriften måste ha börjat, kunde man med möda få fram ordet ANNO,

Detalj av altartavlan. I det mörka fältet nederst ses bokstäverna E. E. S, sannolikt målarens signatur. Foto A. Eriksson.

En av väktarna vid Kristi grav. Foto A. Eriksson.

men sedan var det slut. Förklaringen fanns emellertid att hämta i Blentarps kyrkoböcker från 1700-talet.

I "Blenterups Kyrckio Book 1738—1775" har kyrkoherden Wilhelm Julius Hoffgardh under år 1754 präntat ner en berättelse om hur kyrkan blev utvidgad. Genom sin utförlighet är hans skildring synnerligen givande som dokument och konkret tidsbild och den kan knappast förbigås här, även om dess uppgifter inte direkt belyser frågan om altarpupsatsen.¹

Den 8 april 1754 fick församlingen tillstånd av landshövdingeämbetet i Malmö att bygga om sin kyrka. Den 6 maj påbörjades nedbrytningen "på östra ändan, som i forna dagar warit ett Muncke Capell", alltså sannolikt ett ordinärt romanskt absidkor. Korets blytak såldes till alunbruket i Andrarum och pengarna kom till användning för den nya hyggnadsdelen, planerad som en utvidgning åt öster av det medeltida långhuset. Vid korets rivning, som klarades av på tre dagar, konstaterades, att "inga synnerliga Minnesmärcken kunde finnas uti eller under murarne utan allenast i altaret stodo innemurade 2ne st. Blyaskar, den ena öfwer den andra. Uti den första låg någon rökelse samt en liten benbit liknandes en tand. Uti den andra låg äfwen rökelse jemte en liten bit violet sidentyg samt på pergament med följande munke styl skrifvit: Reliquie Sācte. XI milia virginū." I Blentarp, som i så många andra sockenkyrkor, hade alltså det medeltida altaret fått en relik av elvatusen jungfrurs ben.

I slutet av maj hade byggmästaren, Mäster Johan Rittiger från Ystad, lagt ut grunden för tillbyggnaden² och sön-

dagen den 26 maj kunde kyrkoherden vid högmässan kalla sina församlingsbor till en särskild grundläggningsfest påföljande dag. Under klockringning samlades folket och inväntade traktens herrskaper, från Simontorp löjtnanten von Löwen och från Sövdeborg "fru grevinnan Meijerfeldt samt dess herr son, högwälborne Herr Grefwe Carl Friedrich". Sedan de anlät "framkommo the under waldhorns Musique på en der till beredd plats inom grunden hwar till man giort en liten brygga beprydd med löf och blomster samt prydde säthen mitt emot Södra Hörnet, der Grundstenen skulle läggas." Efter psalmsång och tal av kyrkoherden kom det högtidliga ögonblicket då murmästaren under musik förberedde hörnstenens murning varefter kyrkoherden tog fram "aderton slags gångbart Swenskt mynt, dem han under ett wackert tahl nederlade uti ett i grundstenen tillrett, åttekantigt hol, samt en bly skifwa öfwer, på hwilken står utstuckit: Anno Christi 1754 den 27 Maji lades denne Grundstenen då Kyrkan blef förlängd 24 alnar".

Arbetet gick raskt undan, den nya delen av kyrkan kom under tak, det "gamla altaret" och "gamla predikstolen" med dess baldakin blev åter uppsatta, bänkinredningen kompletterades med 13 nya stolar och fram på höstsidan, den 16 söndagen efter trefaldighet, kunde kyrkan återinvigas. Det skulle emellertid dröja några år innan renoveringen av kyrkan var fullbordad. Några målningsarbeten utfördes inte i anslutning till ombyggnaden att döma av räkenskapsboken. Tydligt sammanhängde detta med planerna att förse kyrkan med en ny altarprydnad och predikstol. Räkenskaperna för 1759³ lämnar besked och löser också gåtan om vapen-

bilderna: "I stället för denna Kiörkas sönndrage och odugelige Predikstol och altartafla är af Ofvids Kiörcka upkiöpt den der till salu varande Predikstol och altaretafla som kostar tillhopa 90: —" (Daler silvermynt). För "dess försell till Blentarp" betalades vidare 3 daler. Inventarierna har sålunda kommit till Blentarp från Övedskloster, där friherre Hans Ramel påbörjat sin livliga byggnadsverksamhet. Just vid denna tid, 1759—61 lät "Bygge-Hans" uppföra den nya, av Carl Hårleman ritade kyrkan sedan den medeltida sockenkyrkan på samma plats blivit riven. Av den gamla kyrkans inredning blev alltså altaruspsats och predikstol bevarade och fraktades i hästkärra på knaggliga vägar till Blentarp. Sannolikt var pjäserna inte i bästa kondition när de avyttrades och färden till Blentarp bekom dem förvisso inte väl. En omfattande målningsbehandling var nödvändig när de väl kommit på sin nya plats. Av räkenskaperna för 1759 framgår sålunda att målaren Wittberg erhållit betalning med 160 daler "för den upkiöpta altaretaflan och Predikstolens Renoverande med målning och förgyllning samt 66 stolars målade med oljofärger." Förutom den grundliga behandlingen av altaruspsatsen och predikstolen gjordes alltså nu en om- och nymålning av bänkinredningen. Bänkluckornas rokokkoornamentik måste vara av mästare Wittbergs hand och det måste också vara han som utfört den nya altartavlan som spikades fast över Kristi uppståndelse. Räkenskapsboken upptar nämligen också en mindre utgift för "Lärft till altaretaflan, hvarupå målades nattwarden." Blentarps gamla altarprydnad och predikstol kasserades. Dock behöll man predikstolsbaldakinen, som var tämligen ny. Inventariet för 1759 upptar

sålunda både den nyköpta predikstolens "Crona med dess behör" och en krona över funten, som "förr varit öfver gamla Predikstolen". Den äldre baldakinen hade skulpterats 1748, då kyrkoherde Hoffgardh noterade i räkenskapsboken att målaren och bildhuggaren Alexander Råå erhållit 60 daler "för Predikstolens omlagning till en anseelig dehl, och Cronans theröfwer alldeles å nyo gjörande, som förr sagdes".⁴

Eftersom altaruspsatsen tillhört Öveds sockenkyrka kan de båda vapnen med säkerhet knytas till Tage Mogensen Krabbe, herre till Jordberga och Rössjöholm, och hans hustru Sophie Friis. De gifte sig 1596, två år efter det att Tage Krabbe fått Övedsklosters gods i förläning av den danska kronan. Sophie Friis avled 1611 och påföljande år dog herr Tage på Övedskloster. Dessa årtal ger oss gränserna för altaruspsatsens tillkomsttid, ty utan tvivel har herrskapet skänkt denna altarprydnad till godsets sockenkyrka, där de sannolikt deltog i gudstjänsterna då de vistades på Övedskloster.

Tack vare de anteckningar om Öveds socken som kyrkoherden Andreas Litholander gjorde 1747⁵ får vi slutgiltig klarhet i frågan om altaruspsatsens datering. Litholander lämnar en beskrivning av kyrkan som visserligen är kortfattad men likväl mycket värdefull, då uppgifterna om denna rivna medeltidskyrka är ytterst sparsamma. Han omtalar att kyrkan är byggd av gråsten, att den är täckt med bly på södra sidan, med spån på norra sidan och med tegel på tornet samt

att den har valv. Av en annan, något äldre källa framgår att byggnaden varit en romansk anläggning med absid, kor, långhus, västtorn och vapenhus.⁶ Andreas Litholander redogör också för fyndet av några, av allt att döma romanska gravar med stenkistor, som påträffats vid grävning utanför norra muren,⁷ han antecknar de intressanta inskrifterna på kyrkans 1500-talsklocka och upptar bland "De förnämsta Kyrckans ornamenten" såväl predikstolen, "utzirad med wackert Billthuggeri och målning, samt Konung Christians den IV namn med förgylta bokstäfwer" som altarpupp-satsen, "hwilken jämte andra målningar har twänne wapn, nemligen Krabbes och Friss hwar wid finnes att läsa dessa ord: ANNO 1603 war w:b: (välborne) Tage Krabbe befallningsman till Örss Kloster och hans Kerre w:b: fruffwe Soffie Frisses."

Den viktiga inskriften har alltså funnits på altarpupp-satsens predella, i anslutning till vapensköldarna. Tyvärr antecknade inte Litholander hela dess lydelse. Det kan dock antagas att den varit av gängse typ med namn på kyrkoherde och kyrkvårdar samt uppgift om att tavlan tillkommit sagda år. Litholander har nämligen i den Series Pastorum för Skartofta och Öved, som han sammanställt i sin beskrivning av Skartofta socken, meddelat namnet på en präst "som nämnes Joannes Canutus på Öfweds kyrkas Altare-Tafla".⁸ Han anför samtidigt att "samma Altare-Tafla i Öfwed blifwit förfärdigad eller målad nemligen 1603.

Altarpupp-satsen belyser Tage Krabbes omsorger om Öveds sockenkyrka men ger också fog för en misstanke att klosterkyrkan, som ingick i gårdens byggnadskomplex, inte användes av herrskapet. Kanske övergavs den helt så fort

klostret dragits in, kanske hade den redan börjat förfalla då Tage Krabbe blev länsman på Övedskloster. Om inte förr så bör den ha förlorat sitt tak vid den brand som skadade gårdsbyggnaderna på Övedskloster år 1606⁹. En något senare uppgift om klosterkyrkan visar klart att den ej användes men antyder också att en istandsättning inte var utesluten. Den 28 oktober 1619 fick nämligen Anna Tygesdatter Brahe, änka efter länsman-nen på Övedskloster Otto Lindenov, kungligt tillstånd att "af Øfvis Klosterkirke udbygge et Kapel till en Begravelse".¹⁰ Byggnadsföretaget kom tydligen aldrig till stånd. Bilden av Övedskloster i Burman-Fischers gravyrverk från omkring 1680 visar kyrkan i kraftigt ruinerat skick. Murar fanns emellertid kvar ännu 1747, då kyrkoherde Litholander omnämner ruinen av "muncke-kyrckan".

Tage Krabbe hörde till de rikets her-rar som hade direkta kontakter med hovet. Han kunde alltså på nära håll följa den alltmer ökade aktiviteten på konstens område under Christian IV:s ungdomsår. Det bör ha varit lätt för honom att få anvisning på dugande krafter då han hade anledning att pryda sin egen miljö. Målaren som engagerades för att staffera altarpupp-sats och altartavla i Öved var en skolad man och det är därför inte osannolikt att han är en av de många konstnärer som haft tillfälliga uppdrag för kungen, t. ex. vid de kungliga slotten. Men så länge "mästaren E.E.S" inte har avslöjat sin identitet är det en öppen fråga varifrån Tage Krabbe hämtade sin målare.

Noter

¹ Blentarps kyrkoarkiv, C:2, Födelse- och dopböcker 1738—1775, Landsarkivet i Lund (LLA).

² Det bör kanske särskilt påpekas att kyrkans östgavel med sin svängda kontur alltså tillkommit så sent som 1754. I den konsthistoriska litteraturen har den fått tjäna som exempel på renässansarkitekturen från tiden omkr. 1600. Så t. ex. i *G. Paulsson*, Skånes dekorativa konst, Stockholm 1915, s. 223 och *N. G. Sandblad*, Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658, Lund 1949, s. 381.

³ Blentarps kyrkoarkiv, L Ia:1, Räkenskaper 1662—1762 (LLA). Inköpet av inventarierna skedde 1760, vilket år uttryckligen anges i kyrkoboken (se not 1). 1759 års räkenskap omfattar en del av 1760.

⁴ Jfr *W. Karlson*, Snickar- och bildsnidarfamiljen Råå, Skånes hembygdsförbunds årsbok 1940, s. 31f. Det är sålunda felaktigt att exemplifiera Alexander Råås arbete i Blentarps kyrka med den *nuvarande* predikstolen och baldakinen, som skett i uppsatsen ifråga (bild 6).

⁵ A. Litholanders sockenbeskrivning ingår i Rönbeckska saml., 13:1, Lunds universitetsbibliotek.

⁶ I en berättelse om Öveds och Skartofta kyrkors tillstånd som kyrkoherde S. Litholan-

der lämnade den 19 maj 1708 (Öveds kyrkoarkiv, D I:1, LLA) framgår sålunda att blytaket över "Altaret och SångChoren" var i dåligt skick och att "KlockeTornet" vid västra gaveln var "så odugeligt, att klockan svärfvar dageligen i fara och hvar resa det ringes runkar Tornet, som jag med wittne kan betyga när så påfordras". Vidare noterades brister på vapenhusets tak.

⁷ Det har sitt intresse att romanska gravar med rester av stenkistor påträffats i modern tid utanför nuvarande kyrkans nordvägg och inne i kyrkans västparti. Rapport till riksantikvarieämbetet av landsantikvarie H. Olsson, daterad 7 maj 1947 (kopia i Skånes hembygdsförbunds arkiv, Lund).

⁸ Notisen har uppmärksamrats av *G. Carlquist*, Lunds stifts herdaminne II, 6, Lund 1957, s. 445.

⁹ Kancelliets Brevbøger 1603—1608, København 1915, s. 443. Kungen har erfarit att en stor del av husen på Övedskloster är brända för kort tid sedan. Material skulle få inköpas och gammalt taktegel tagas från S:t Peters kloster i Lund för istandsättningen av husen. Se även *Sven T. Kjellberg*, Slott och herresäten i Sverige, Skåne 2, Malmö 1966, s. 384.

¹⁰ Kancelliets Brevbøger 1616—1620, København 1919, s. 701.

Vart tog oblatjärnet vägen?

Av Carl-Filip Mannerstråle

Självhushållning tillämpades i viss utsträckning också av kyrkan långt fram på 1800-talet. Så har t. ex. varje kyrka bakat oblater med eget oblatjärn. En inventering, som gjordes i början av 1900-talet, visade emellertid att endast ett fåtal järn har bevarats. Antikvarien vid Riksantikvarieämbetet, Carl-Filip Mannerstråle, skriver här om dessa i Skåneland så sällsynta redskap.

Oblatstamp från okänd kyrka i Blekinge.
Foto Blekinge museum

I den rika "skattkammare" som våra kyrkor utgör, minner många föremål om seder och bruk, vilka upphört och kanske glömts bort. Förr var man inte alltid så noga med dessa föremål, som saknade reellt värde, utan det hände alltför ofta att de gömdes undan, försåldes eller helt enkelt slängdes bort. I början av detta århundrade föranledde ett stigande allmänt intresse för kyrkorna och deras inventarier en bättre tingens ordning. Det stora verket "Sveriges Kyrkor, ett konsthistoriskt inventarium" började sin verksamhet 1911 och i detta sammanhang måste även de stora utställningarna av kyrklig konst nämnas, i Strängnäs 1910, Härnösand 1912, Hudiksvall 1913,

Malmö 1914, Uppsala 1918 och Göteborg 1923. Samtidigt påbörjades en hela landet omfattande inventering av kyrkorna (dock ej Uppland) och resultatet härav, den s. k. "snabbinventeringen", utgör fortfarande en ovärderlig källa för forskningen inom detta område.¹ Viktigt, rent allmänt sett, är kanske att arbetet även hjälpte till att normalisera värden av kyrkornas tillhörigheter, som numera regleras genom Kungl Maj:ts kungörelse den 11. 12. 1942 ang. värden av vissa kyrkliga inventarier.

En jämförelse mellan snabbinventeringens katalog och dagens föremålsbestånd visar, glädjande nog, att många en gång ratade tillhörigheter återfunnits och

donerats tillbaka till kyrkorna. I synnerhet gäller detta de redskap, varmed man i församlingen tillverkade oblater — oblatjärn och oblatstamp. Tillverkningen anförtröddes i regel någon allmänt aktad person i församlingen, oftast klockaren. När bruket upphörde att göra oblaterna hemma förblev järnet lätt stående hos den siste, som anförtrötts uppdraget, eller ställdes undan i någon vrå. Det är svårt att fastställa någon tidpunkt för ändringen i det forna tillverkningsättet, men det yngsta daterade oblatjärnet är från 1869. Visserligen nämner Linné redan 1749 bland yrkesmännen i Simrishamn en oblatbagare,² men man har skäl att antaga, att församlingarna först mot slutet av 1800-talet mer allmänt började köpa oblater hos bagerier och någon enstaka gång även i en snusbod!³ På sina ställen har emellertid den gamla seden levt kvar ända fram till 1940-talet, men där-efter torde Ersta diakonianstalt vara ensam leverantör av oblater till den svenska statskyrkan.⁴

Bruket att oblatten skulle bakas av mjöl och vatten går tillbaka till urminnes tider och att använda järn kan härledas till 1000-talet. Det följande århundradet auktoriserade seden att utsira oblatten med en symbol, oftast ett krucifix. Oblatten skulle vara rund, och av "en denars storlek". Den katolska ritualen kräver dessutom en större oblat för officianten i samband med mässoffret.⁵ Oblaterna kunde sedermera orneras med andra lämpliga symboler med anknytning till nattvardsundret.

Det svenska materialet kan med hänsyn till oblatjärnens dekor indelas i fyra grupper, nämligen 1. ensidigt präglade. 2. dubbelsidigt präglade. 3. odekorerade. 4. rånjärn. Flertalet järn härstammar från 1700-talet, medan ett fåtal med en

viss säkerhet kan sägas vara medeltida. Det finns emellertid anledning att återkomma till denna fråga i det följande.

Då "snabbinventeringen" visade sig vara något sparsam med uppgifter om bevarade oblatjärn tillfrågades härom året samtliga pastorsämbeten. Av svaren framgick att något över 500 stycken oblatjärn finns tryggt förvarade i kyrkans hägn. Om man är road av statistik, innebär detta att ungefär var sjätte kyrka har kvar sitt järn. Man måste dock räkna med att för 100 år sedan varje församling hade sitt eget järn.⁶ Fördelningen varierar emellertid högst betydligt. Såsom framgår av kartan är Västmanlands och Värmlands län lyckligt lottade med ungefär ett järn i varannan kyrka, och det mellanliggande Örebro län med ett i var tredje kyrka. Sedan tunnas procenttalet ut ju längre söderut och norrut man går. Systemet att jämföra kyrkorna länsvis kan ju diskuteras och om man hade bokfört materialet efter landskap, så hade Dalsland blivit betydligt hedersammare markerat än vad som nu är fallet. Här finns nämligen också ett järn i varannan kyrka, medan den andra delen av Älvsborgs län är jämförelsevis "fyndfattig". Det bör emellertid påpekas att materialet inte är helt genomgånget, så att undersökningsresultatet måste betecknas som preliminärt. Utöver denna reservation kan det dock lugnt slås fast att förekomsten av oblatjärn i Skåneland är ytterst sällsynt. I Skåne finns uppgift om ett järn — säger ett — nämligen i Vålinge kyrka (bild 2). I Halland är det lika illa, nämligen också ett — i Onsala kyrka, och i Blekinge inget. Till centralmuseerna har emellertid donerats ett fåtal — varför bilden blir något ljusare. Det stora flertalet oblatjärn måste emellertid finnas

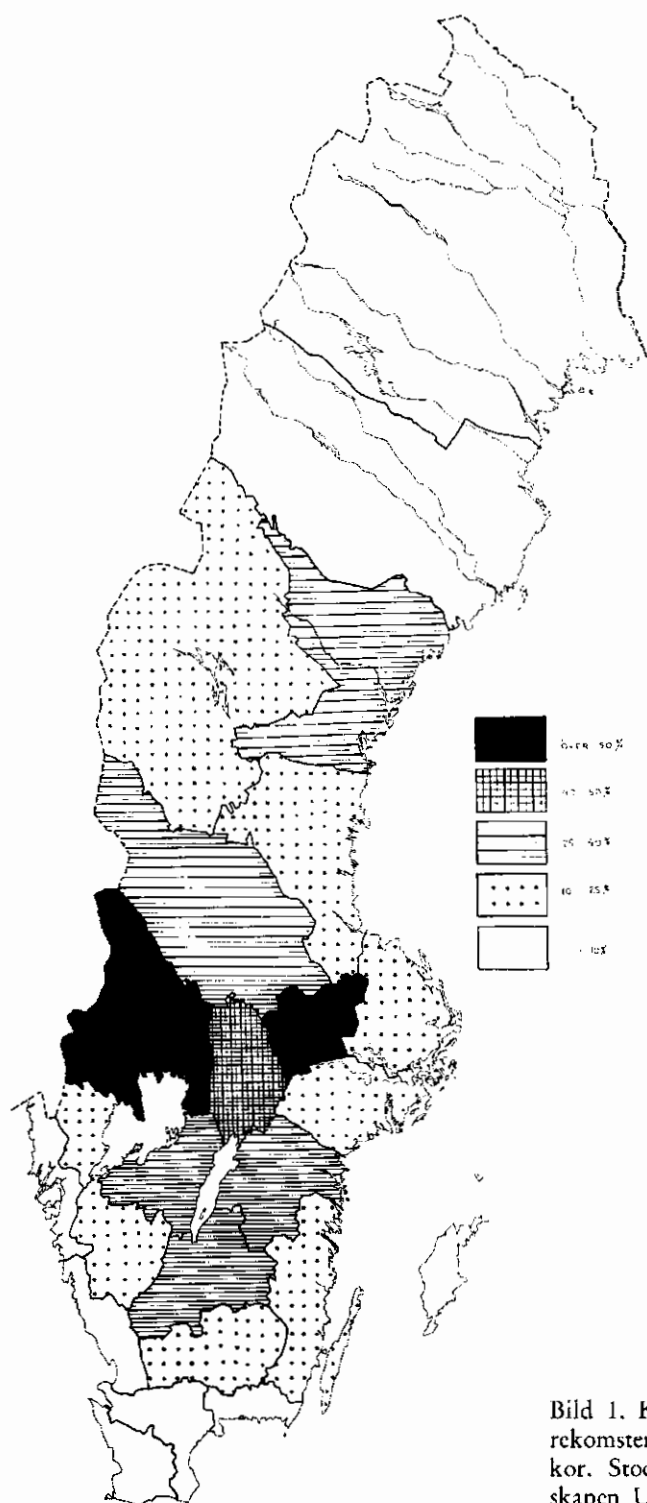

Bild 1. Karta över den procentuella förekomsten av oblatjärn, bevarade i kyrkor. Stockholms län uppdelat på landskapen Uppland och Södermanland.

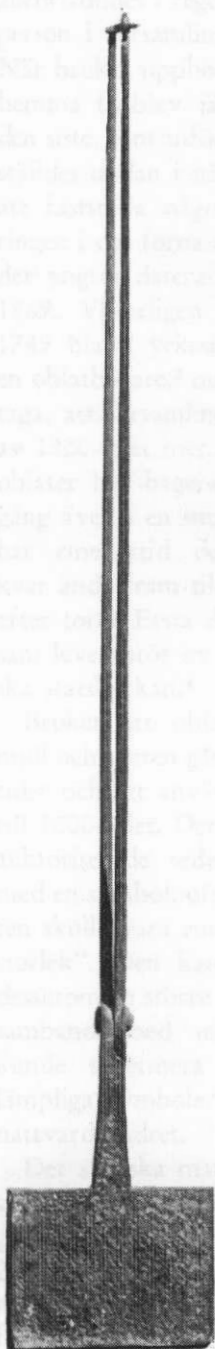

Bild 2. T. v. Vålinge kyrkas oblatjärn.
Foto förf.

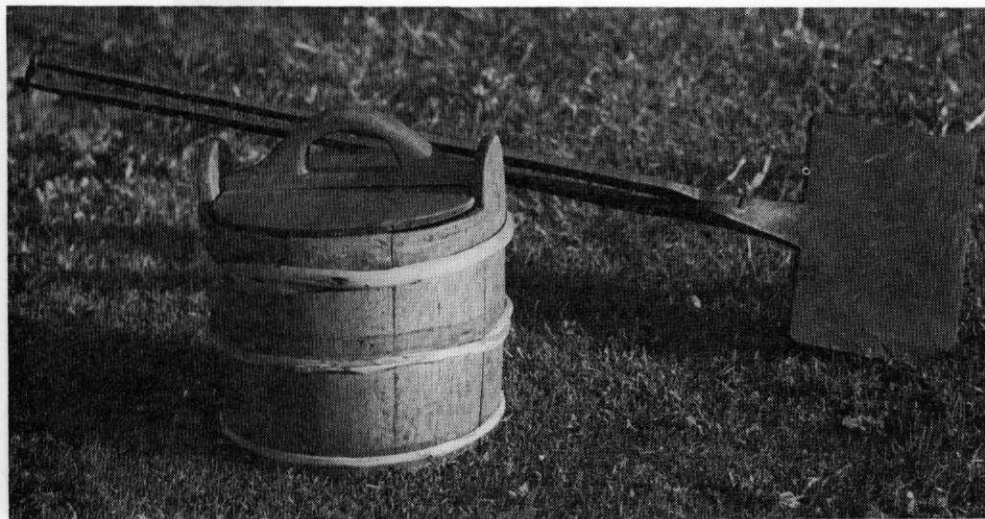
Bild 3. Oblatjärn i privat ägo, Löderup. Den
motstående plattan är helt mönstrad likt ett
rånjärn. Foto C. F. Ohlsson.

dolda i hembygdsföreningarnas samlingar och — inte minst — i privat ägo. Vänliga uppgiftslämnare har uppgivit några adresser, men det finns all anledning att förmoda, att fler järn undgått skrothandlarna och den påföljande nedsmältningen.

Oblatjärnet erinrar om ett vanligt våffel- eller rånjärn med två plana — rektangulära, runda, kvadratiska eller mångkantiga — plattor, vilka pressas samman eller öppnas med hjälp av två saxformigt förenade handtag. De odekorade oblatjärnen kan ju, skilda från kyrkan, närmast betecknas som rånjärn. Vanliga sådana har också kommit till användning vid tillverkningen av oblater, men dessa är kanske inte fullt så intressanta i detta sammanhang. Där emot förtjänar de järn som utgör en sorts blandform — med religiösa motiv inom rånjärnets vanliga dekor — att uppmärksammas. Dessa järn har för övrigt medeltida anor på kontinenten. Ett så-

dant finns i Löderup och skall ha tillhört klockaren. På den ena plattans halva finns stansat två oblater med den korsfäste, omgivna av våffeljärnets djupare, enkla dekor. Ett annat i privat ägo har tillhört Bengta Andersdotter (1799—1873), som var kyrkvårdsmor i Kviinge och uppges ha tillverkat oblaterna där. Redskapet har sedan ärvts i familjen och finns nu tillsammans med det kärl i vilket mjölet förvarades (bild 4) i Alingsås prästgård. Järnet har dekor på en platta där varje oblat försetts med ett krucifix. Inte mindre än 24 oblater kunde framställas samtidigt. Det är troligtvis tillverkat av någon lokal smedmästare under 1700-talet. Övriga järn, som påträffats inom Skåneland, är säkerligen bruksprodukter och är dubbelsidigt präglade. Det från Välinge erinrar mycket om järn gjorda i Västmanland, men är försett med fabriksstämplar, vars ursprung ännu inte fastslagits. De övriga, från Träne (i Kulturen) Onsala kyrka och två obe-

Bild 4. Oblatjärn från Kviinge kyrka tillsammans med den "äska" vari kyrkvårdsfrun förvarade mjölet till oblaterna. Foto förf.

kanta halländska kyrkor (i Varbergs resp. Hallands museum), är av en typ som finns rikligt företrädd i Götaland. Troligtvis är de tillverkade på något småländskt bruk under 1700-talets senare hälft och har försålts under hela 1800-talet. Ett järn, som skall ha tillhört en blekingekyrka (i Blekinge museum), är något yngre och kan dateras till 1800-talets början. Järn av samma typ finns för övrigt i Gränna och Visingsö kyrka, vilket möjligen antyder att också dessa är tillverkade i Småland Alla är avsedda för 16 oblater.

En beskrivning av oblattillverkningen är inte fullständig om inte de för utstansningen nödvändiga skärjärnen nämnes. Vanligtvis består dessa av ett trähandtag vid vilket fästs en rundkniv av järn (se vignetten). I Dalsland finns speciella saxar för detta ändamål och från samma håll anmäls att även kohorn kommit till användning. Måtten har sitt stora intresse genom att de anger oblatens storlek, som för övrigt varierar betydligt och ibland även i förhållande till

den relativa oblatstorlek, som antydes på de ornerade oblatjärnen. Om oblatjärnen är sällsynta så gäller detta tyvärr i ännu högre grad om stansarna och från Skåne-land finns blott två antecknade — från Träne och Ramdala, och man har verkligen anledning att undra — var har dom egentligen tagit vägen?

Noter

¹ Rune Norberg. Kyrkoinventeringen 1918—1932. En historik. Fornvännen 1941:1.

² Carl von Linnés Skånska resa 1749. Förf. tackar antikvarie Carin Bunte för detta påpekande.

³ Per Söderlind. Oblater och oblattillverkning i gången tid. Härnösands stifts julbok 1952.

⁴ Elin Sondén. Något om nattvardsoblat. Febe 1942.

⁵ Kulturhist. lexikon för Nordisk Medeltid Uppslagsord: oblat, oblatjärn och där anförd litt.

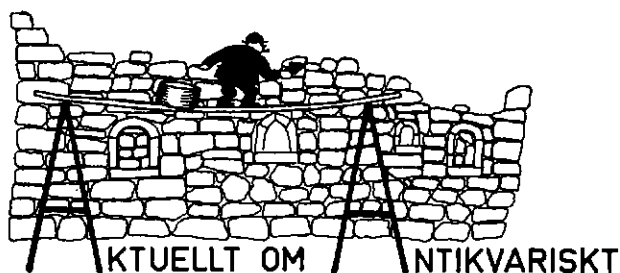
⁶ I några fall har ett par eller flera socknar delat järn, men detta har ej varit regel.

Bild 6. Olika typer av oblater. I vänstra raden från halländsk kyrka (Hallands museum), Träne kyrka (Kulturen), halländsk kyrka (Varbergs museum). I högra raden från Kviinge kyrkas oblatjärn, från Vålinge kyrka och från okänd blekingekyrka (Blekinge museum). Foto förf.

Bild 5 sid. 32. T. v. den med oblater ornerade plattan från oblatjärn i Bjäre hembygdsförenings ägo. T. h. den ornerade plattan till ett oblatjärn tillhörigt Riseberga hembygdsförening.

LJUSSTAKE EFTERLYSES!

Juleljusen plockas fram — här får en nyfunnen stake bära fram en hälsning från forna tiders jul!

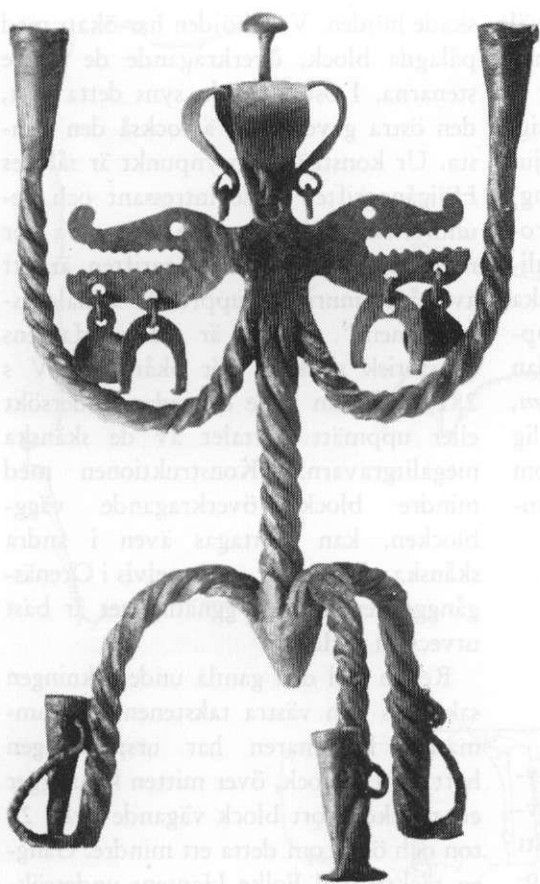
Det var auktion på en gammal gård i Hammenhög i höstas. En vemodig dag — ett ålderdomligt, fint bo, sällsynt i vår tid, skingrades efter 125 års ro. Och så kom den plötsligt ut, en ljusstake sällsamt smidd i järn. Efter en kort men hård tvekamp gick den till Österlens Museum. Det kändes helt enkelt som en ofrånkomlig skyldighet för museet att ta vård om den för bygdens och forskningens räkning, ty den staken torde nu vara en av de bästa inom gammalt skånskt smide.

Ljusstakar liknande denna, med två armar och tre ben, utsmidda vardera av en enkel spiralvriden järnten, äro spridda över hela Sverige och Norden, men rikare utsmyckade former av den enkla urtypen är mer lokalbundna, stammande från nu okända smedmästare. Just inom Ingelstads härad i sydöstra Skåne finner man en grupp av ståtliga järnljusstakar, som har kallats "den frodiga". Och detta med viss rätt: dessa Österlen-stakar kännetecknas av ett mittkrön, utformat på skiftande sätt men alltid behängt med klirrande ringar och löv, speciellt i häst-

ska-form. I sin rikaste form bär krönet en liten korg (krona) och därunder en "rosett" av fyra utskjutande flikar, allt med hängen. Sen finnas alla grader "nedåt" av enklare och schematiska former.

Dessa ljusstakar har karaktäriserats såsom "ett betydande skånskt bondesmede, som i frodighet och konstfullhet söker sin like — en direkt arvtagare till det medeltida svartsmidet" (B. Hellner 1960). Ett trettiootal rikt utbildade stakar av Österlen-typ är nu kända; av dem bär några ägarens initialer och/eller ett årtal: 1761, 1776, 1789, 1811.

Att dessa "frodiga" järnstakar har *smitts* inom Ingelstads härad, det har man ännu inget direkt belägg på — traditioner och dokument tiger tyvärr om mästarna — men gruppens relativa enhetlighet och begränsning tyder på ett "hemmasmide" liksom det, att inpunsade ornament på stakarna nästan endast här har en viss motsvarighet eller fortsättning inom 1800-talets beslagssmide. Och allt detta får vi väl se såsom en gren av den rika folkkonst (speciellt möbelmåleriet), som florerar i sydöstra Skåne under seklet 1750—1850. Det är blomster som, väckta av ett mildare klimat, spirar ur gammal, rik mylla, ännu ganska skyddade för främmande vindar.

Den smidda järnstaken från Hammenhög har en fascinerande skapnad: ålderdomlig i både teknik, helhet och detaljer.

Foto C. F. Ohlsson.

Inom denna intressanta grupp av gammalt skånskt smide framstår nu *Hammenhög-staken* med egna och åldriga drag. I teknik: dess stam, ben och armar är, var för sig, sammanvridna av fyra fyrkantjärn; sedan har stommens sex delar och deras krön-ornament "svejsats ihop i fyren" — ett prima smide! I form: staken är tung och undersåtsig, stammen bär utskjutande drakhuvuden, med hängen av hästskor och runda löv (jämförliga med allmogesmyckenas!), och krönes av en fyrsidig blomkalk, en lilja med nedåtböjda blad och hög pistill.

Denna stake är "renare" än de rika, sena formerna men rikare än ursprungsformerna. De sena 1700-talsstakarnas flikar och "rosetter" kan tolkas som schematiserade, "utslätade" drakhuvuden — Hammenhög-staken bär ännu två helt "naturalistiska" sådana! Både de och den "gotiska" liljan håller här, i ovanligt välkonserverade former, kontakten bakåt mot forn- och medeltid. I detta och i hela sin tunga kraft har den kanske 200-åriga Hammenhög-staken sitt speciella värde och sin fascinerande skönhet!

Museernas material av "rika" stakar

från sydöstra Skåne är nu relativt väl känt; vad som ännu behövs är däremot bättre kännedom om dylika stakar i *privat* ägo, var de nu än befinner sig. Alltså söker undertecknad nu "med ljus och lykta" efter bilder (foto el. teckning) av privatägda järnljusstakar av den "frodiga" skånska typen (som således vanligen har ett utsmyckat krön med rika hängen). Envar som vill meddela uppgifter eller traditioner ang. en sådan ljusstake — bäst till *Österlens Museum, Simrishamn* — gör en god och berömlig gärning, till att utöka vårt vetande om en såregen skånsk folkkonst med urgamla anor!

G. Å.

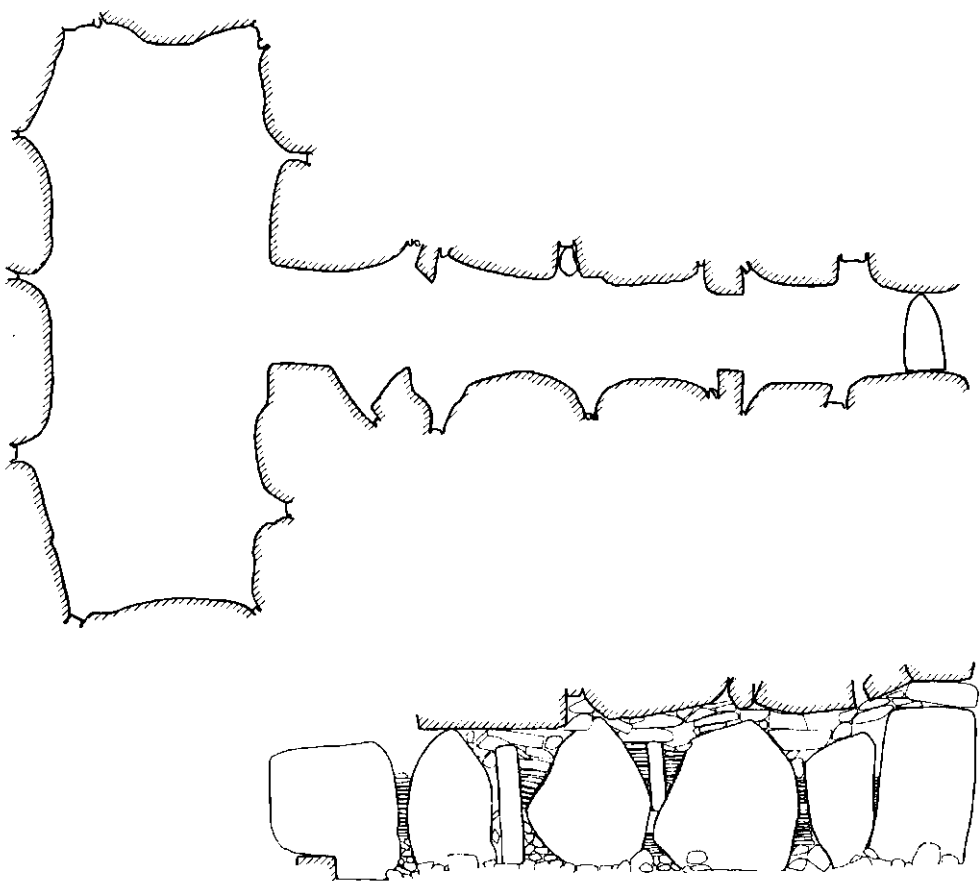
GÅNGGRIFTEN I HÖG

När det år 1919 schaktades vid en gravhög å Hög nr 7, Hög sn, mellan Kävlinge och Löddeköpinge, fann man att högen inneslöt ett röse. Vid en arkeologisk undersökning, ledd av fil. dr. Folke Hansen, visade det sig att röset utgjorde stenpackningen kring en gånggrift. Den rektangulära gravkammaren, orienterad i öster-väster, var inte fullt 5 m lång och omkring 2 meter bred. Gången, som gick från kammaren mot söder, var över 5 m lång och försedd med två par "dörrposter" av stenar, som sköt in i gången. (Jfr planritning). Kammaren och gången är, som i alla skånska megalitgravar, byggda av mäktiga rundade moränblock. Mellan de uppresta väggblocken finns här som i flera andra gånggrifter en tätning av liggande tunna stenflisor. Tätningarna är mycket välgjorda, de flesta även utmärkt väl bevarade. I kammaren har några av väggblocken inte den ön-

skade höjden. Vägghöjden har ökats med pålagda block, överkragande de undre stenarna. I östra gaveln syns detta bäst, den östra gavelstenen är också den minsta. Ur konstruktionssynpunkt är således Högånggriften både intressant och beundransvärd. "Det torde inte vara för mycket sagt, att Högånggriften är ett av våra sinnrikast uppförda stenåldersmonument". Orden är Folke Hansens (*Historisk tidskrift för Skåneland* V s 281), och han hade då redan undersökt eller uppmätt flertalet av de skånska megalitgravarna. Konstruktionen med mindre block, överkragande väggblocken, kan iakttagas även i andra skånska gånggrifter, exempelvis i Örenäs-gånggriften, men byggnadssättet är bäst utvecklat i Hög.

Redan vid den gamla undersökningen saknades den västra takstenen till kammaren. Kammaren har ursprungligen haft tre takblock, över mitten kvarligger ett mycket stort block vägande cirka 20 ton och öster om detta ett mindre. Gången täcktes vid Folke Hansens undersökning av fyra block, ett femte låg nedfallet utanför gångmynningen. Det har nu med hjälp av kranbil lyfts tillbaka på ursprunglig plats. Efter undersökningen 1919 fick gånggriften förfalla, och en restaurering blev slutligen nödvändig. En del av de mindre stenarna i väggfyllningen mellan de stora blocken hade rasat ned i kammaren, vilken liksom gången i det närmaste fyllts av jord som runnit in från sidorna och från den öppna västra delen av kammaren. Det stora takblockets fästen såg ej heller förtroendeingivande ut.

Hösten 1966 igångsattes ett återställande av gånggriften av Lunds Universitets Historiska museum, landsantikvarien och Riksantikvarieämbetet i samarbe-

Överst plan över gånggriften i Hög, därunder gångens södra insida. Lägg märke till den välgjorda tätningen av tunna stenflisor. Uppmätning Rolf Petré, Bengt Salomonsson.

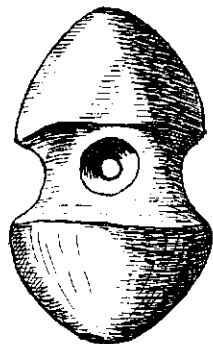
te. Kammaren och gången tömdes på nytt från jord och sten och ursprunglig botten framtoqs. Nedfallna stenar återinsattes på sin plats, ett arbete som på ett förtjänstfullt sätt utfördes av Malte och Arne Gullstrand, Malmö. Efter rensningen av gravens inre och återställningsarbetena bedömdes det vara av vikt, att så vitt möjligt skydda detta vackra byggnadsverk mot nytt förfall. Man beslöt ersätta det felande västra takblocket med ett på platsen gjutet betongblock. Detta block kommer att förhindra att kammaren på nytt fylls av jord, samtidigt som det stabiliserar den gamla konstruktionen. Betongblocket har utifrån dolts av påförd jord, inne i kammaren syns endast den plana undersidan. Man kan nu stå rak i kammaren och utan besvär ta sig igenom gången, när man genom självsyn vill lära känna detta över 4000-åriga byggnadsverk. Den omgivande högen är för närvarande föremål för återställningsarbeten av personal som ställts till förfogande av Arbetsmarknadsstyrelsen.

Vid utgrävningen 1919 undersökte Folke Hansen kammaren och gången. I kammaren fann han överst spår av en tråkista, troligen gjord av en urholkad ekstam, samt två bronsvärd och rester av en fibula. Gravkammaren har alltså använts under äldre bronsålder, långt efter det graven uppfördes. Det är inte uteslutet att man då undanskaffat det felande takblocket för att få in en eller flera stamkistor. Troligen har även högen påbyggts vid detta tillfälle. I kammaren, men inte i gången, påträffades ett stort antal senneolitiska föremål, alla av gravgodskarakter, bland annat en mängd flintdolkar. Graven har således varit i bruk under denna period, varvid man sannolikt röjt undan äldre begravningar

i kammaren. Från gravens anläggning och första brukningstid, mellan neolitisk tid, finns från kammaren endast få fynd, tillhörande trättbägarkulturen. De flesta fynden här var bärnstenspärlor, av lerkärl framkom endast enstaka krukskärvor. I gången fanns mer keramik av detta slag, liksom många bärnstenspärlor. Den största mängden mellan neolitiskt material påträffades utanför gångmyningen. Folke Hansen undersökte framförallt ett parti t h om gångens mynning, som gav övervägande keramikfynd, mellan 25—30 kg krukskärvor.

I samband med restaureringen utfördes en undersökning för att konstatera hur mycket som fanns kvar utanför gångmyningen. Det visade sig att under ett, vid den äldre undersökningen skadat halvcirkelformat röse vid gångmyningen, fanns ett mörkt sotigt lager med mycket keramik, flintspån, bärnstenspärlor, 2 flintyxor och en bergartsyxa med genomborring vid nacken. Fynden låg koncentrerade kring mynningspartiet, fyndmängden avtog utåt rösets periferi. Lagret undersöktes nu i hela sin utsträckning. Under det mörka lagret fanns ett ljusare skikt, som också var rikt på keramik men där skärvorna från samma kärl låg mera samlade. Här låg bland annat skärvor tillhörande några fot-skålar.

Bärnstenspärla. Sk 1:1

Fyndmaterialet är ännu ej bearbetat, men sannolikt skall man därav kunna dra vissa slutsatser om hur anhopningen av fynd utanför gångmyningen skall tolkas. Företeelsen har iakttagits även vid andra skånska gånggrifter, och har varit föremål för mycken diskussion. En tolkning har varit att keramiken och övriga fynd har rensats ut från gravkammaren för att ge plats åt nya gravläggningar. Samtidigt har påpekats, att bl. a. förekomsten av brända människoben i dessa anhopningar kan antyda att offer och andra gravriter kan ha försiggått utanför gångmyningen. Även krukskärvorna kan vara rester av behållare för offergåvor i form av mat och dryck. Vid den sista undersökningen påträffades även en del brända ben i lagret. Datering av det mellaneneolitiska materialet är ännu ej slutgiltig, men redan nu kan sägas att första hälften av mellaneneolitisk tid är belagd i keramikmaterialet. En bestämning av hur länge gånggriften varit i bruk under detta skede kräver en noggrann analys av keramiken, men det kan påpekas, att från senare hälften av mellaneneolitisk tid förekommer krukskärvor tillhörande stridsyxekulturen, påträffade både i och utanför gånggriften. Några av dessa är funna av Folke Hansen, de övriga framkom vid den nya undersökningen, som även i övrigt på flera punkter kompletterat den äldre grävningen.

R. P., B. S.

UTGRAVET I BLEKINGE

Vid grustäkt i ett vidsträckt sandfält N om kyrkan i *Saxemara*, cirka 6 km SV

om *Ronneby*, har man vid flera tillfällen träffat på förhistoriska boplatser och anläggningar av skilda slag, bl. a. fyra stenåldersboplatser. I augusti i år undersöktes en av boplatserna, som ligger mellan sex och sju meter över havet vid det sydligaste av sandtagen.

Särskilt en anläggning tilldrar sig intresse. Det är en grav från båtyxkulturen (omkr. 2000—1700 f Kr), tyvärr skadad redan i forntiden av en annan, ej närmare tidsbestämd, grav. Genom grustäkten hade ytterligare delar av graven försvunnit, så att nu blott en mycket ringa del återstod. I rasbranten nedanför ringen låg 64 bitar av ett litet halvklotformigt kärl av gult, fast gods med en ornering, som helt avviker från tidigare kända mönster. Runt kärlmyningen löper två rader av tandstämplade linjer omedelbart följt av ett fisknätsliknande mönster, som likaledes är utfört med tandstämpel. Dekoren har troligen varit yttäckande. Kvarliggande i graven ehuru rubbade av schaktmaskinen påträffades en kort tjocknackig flintyxa och en mångfacetterad slipsten.

Flera anläggningar återstår att undersöka. Kännedomen om lösfynd från båtyxkulturen i *Saxemara* och den norröver liggande byn *Ebbemåla* samt den nya keramiken gör en sådan undersökning dubbelt intressant.

Vid ett villabygge i kv. *Freja* i *Ronneby* blev en mindre del av vad som förmodades vara resterna av ett röse söndersprängt, då fornlämningen inte blivit observerad av vare sig stadens myndigheter eller byggaren. Efter landsantikvariens ingripande blev graven undersökt och borttagen.

I närheten finns flera fornlämningar, bl. a. ett jordklätt röse, som delvis plundrats och som restaurerades i samband med undersökningen. Cirka 200 m söder härom låg en 1965 undersökt rösebotten med fynd från äldre bronsålder. (Se Ale nr 3 1966).

Efter avtorvning framträdde röset i kv. Freja som en flack stensättning med en största diameter av omkring nio meter. Anläggningen innehöll gravar från flera tidsperioder.

Fragmentarisk dubbelknapp från bronsåldersgraven.

Äldst var en rest av ett storröse från äldre bronsålder, i vilket påträffades en skadad dubbelknapp och bitar av en av periodens slanka spjutspetsar. Den förstnämndes tre cm stora smyckeplatta är prydd med fyra kopplade spiraler inskrivna i en av tre vulster utformad cirkel och med kvarsittande harts i de triangulära fälten mellan spiralerna. Spjutspetsens delar låg på tre vitt skilda ställen. Till denna demolerade grav hör troligen en svagt halvmånformig sättning av stora block innanför vilken tre träkärll var ställda direkt på det plana berget. Det bäst bevarade kärlet var en låg skål med en yttre diameter av 31 cm och ett bevarat djup av 4 cm. Detta kärll hade ett kraftigt horisontalställt öra. Samtliga kärll hade kolat. Några analyser har ännu inte gjorts.

Glaspärlor, den vänstra från grav 2, den högra från grav 3. Sk 1:1

Då röset troligen under romersk järnålder revs och byggdes om till stensättning förstördes bronsåldersgraven, gravgåvorna skingrades och slogs i bitar och en ny grav tillkom i södra delen av röset. Omgärdad och täckt av skurna torvor låg en utspridd samling rentvättade, väl brända ben med en liten pärla av röd glasmassa med inristade streck och en kort böjd järnten, sannolikt från en fibulabåge, som gravgåvor. Omkring 350 brända ben stammar från den söder härom belägna bortsprängda delen.

Ytterligare en grav fanns i anläggningen, men här saknades varje spår av den döde, som hade fått med sig ett brokigt halsband av glas- och bärnstenspärlor: av bärnsten 6 st, av blått glas 5 st, av grönt glas 2 st och av vitt glas 1 st.

De vid undersökningen tillvaratagna keramikskärvorna, 604 st, utgör ett problem för sig. De är samtliga av likartat gods, i färgen skiftande från svagt tegelrött till svartbrunt. Ytan är väl glättad, godstjockleken i medeltal 0,5 cm. Dekor saknas utom på ett fragment, som uppvisar en otydlig stämpeldekor. Ingen av keramikkoncentrationerna, till antalet 4 st med resp. 363, 16, 13, och 10 skärvor vardera, har kunnat bindas till någon av gravarna. Deras betydelse är ännu oklar. Dessutom hittades förkolnade hasselnötsskal, bitar av hartstätning, slagg och flintavslag på skilda platser.

K. A. B.

VIKINGATIDA HANDESSKEPP

Undersökningen av den vikingatida bebyggelsen i *Löddeköpinge*, som tidigare omtalats i Ale (1965:3, 1966:2), har fortsatt även under detta år. Liksom under tidigare säsonger är det grophus, härdar och avfallsgropar, som grävts ut. Eftersom anläggningarna tidigare har beskrivits, är det kanske på sin plats att närmare gå in på några av årets fynd.

I första hand bör då en 10 cm lång och 4 cm bred brynsten av skiffer nämnas. På denna brynsten har nämligen en detaljerad ristning utförts, som visar ett skepp med revat och beslaget segel. Båten tycks vara klinkbyggd med elegant uppsvängd akter, som slutar i en spiral. I aktern står rorgångaren med styråran på sin högra sida. Fören visar en närmast rät vinkel mellan stäv och köl.

Vikingatidens skeppsbyggnadskonst känner man framför allt genom de praktfulla norska båtgravarna Oseberg och Gokstad. Härtill kommer så enstaka båtfynd från mossar, avbildningar på gotländska bildstenar, skeppsavbildningar på vissa Birkamynt (av vilka ett är hittat i *Löddeköpinge*, se Ale 1965:3), samt litterära uppgifter. Skeppsfynden i Norge samt skeppsavbildningarna visar genomgående båtar, som har likformigt utformad för och akter och tillhör nästan uteslutande (undantaget Oseberg) vad som idag skulle kallas örlogsfartyg. Den ristade båten från *Löddeköpinge* avviker både vad det gäller utformning och förmodligen användning. Ristningen visar ett högbordigt fartyg, som har framdrivits endast genom segling. Det är just dessa uppgifter man möter i de skrivna källorna, där det talas om han-

delsfartyg. Källorna omnämner olika typer av handelsfartyg såsom knarr, kogg och byrding, vilka alla ur konstruktions-synpunkt avvek från örlogsfartygen, emedan deras uppgift var en annan. Hos handelsfartygen var det lastförmåga man eftersträvade, hos örlogsfartygen snabbhet och gruntgående. Om ristningen från *Löddeköpinge* visar en knarr, kogg eller någon annan typ av handelsfartyg är inte lätt att säga. Materialet angående dessa vikingatida fartygstyper är mycket magert.

I övrigt kan nämnas att årets undersökning har givit en svärdsknapp av järn med vertikalt inslagna silvertrådar. Knappen är av den vanligast förekommande trekantiga typen. Speciellt intresse har ett fragment av en oval spännbuckla med djurornamentik i 800-talsstil. Den styrker alltså de tidigare gjorda förmodandena om att bosättningen skulle tillhöra 800-tal.

T. O.

NORRVIDINGE

På vikingatidsgravfältet i *Norrvidinge* har i sommar undersökts tio gravar, samtliga skelettgravar med spår eller rester av träkista. I de flesta gravarna låg kniv och bryne som gravgåvor. Två gravar innehöll lerkärl och pärlor av glas och bärnsten. I en grav fanns en ovanligt stor stridsyxia av järn samt en ornerad dräknål av brons med vidhängande fragment av tyg och skinn från dräkten. Nålen kan klart hänföras till 900-talet.

I sommar har också grävts ett 50-tal härdar, belägna några meter från grav-

fältet. I många fall fanns stolphål i anslutning till härden. Inom detta område kunde man också se spår av två vinkelställda väggar omgivna av stolphål avteckna sig mycket tydligt i sanden. Hårdarnas ålder är ganska vanskelig att bestämma, eftersom fynden därifrån endast utgöres av några enstaka keramikskärvor av ganska obestämd typ, men troligen får man hänföra dem till bronsåldern.

I. L.

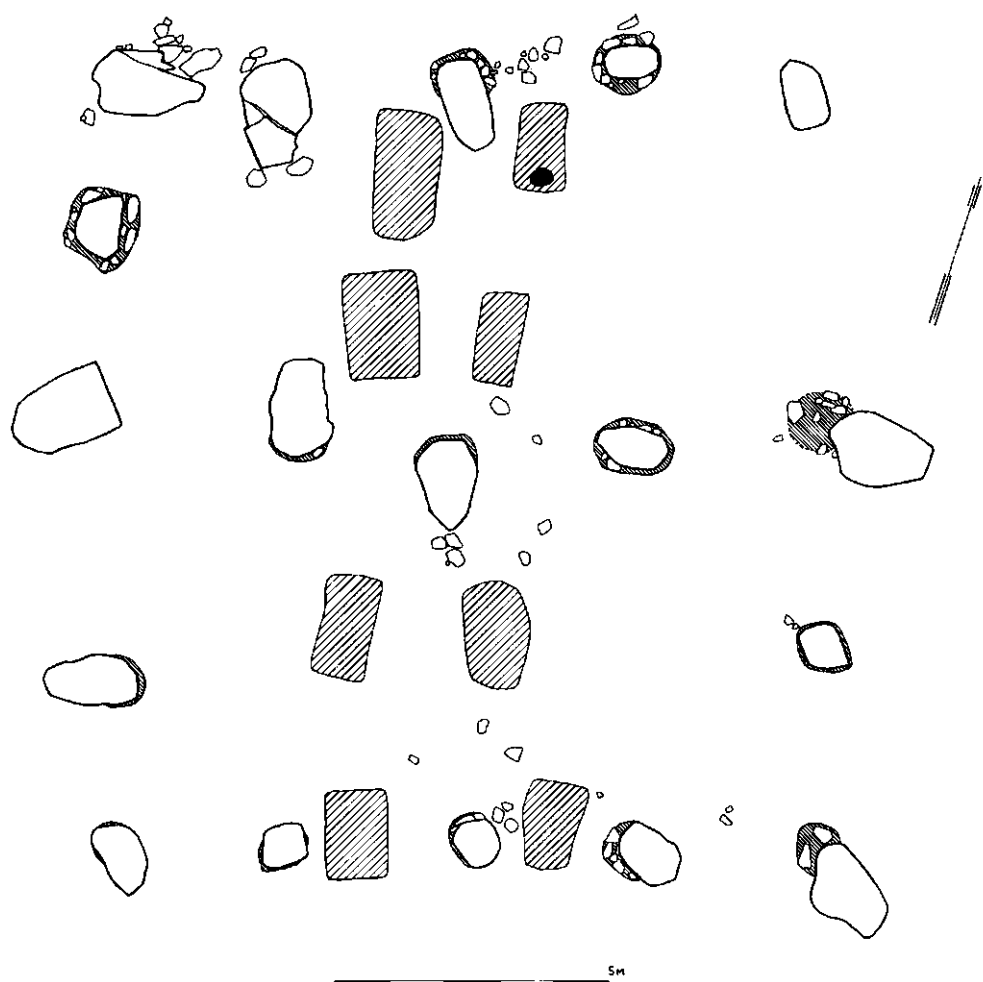
FYRKANTIG STENSÄTTNING I VALJE

Inför den ombyggnad av vägkorset vid *Valje* nära Blekingegränsen, som skall utföras 1968, undersökte Lunds universitets historiska museum under september månad den på platsen befintliga stensättningen. Fornlämningen var sedan gammalt känd, men dess oregelbundna utseende har gjort, att den betraktats som skadad. Man har i de resta stenarna velat se både en skadad skeppssättning och domarringar. Den nuvarande vägen mellan Bromölla och Sölvesborg, som anlades i början på femtiotalet stryker dessutom mycket nära anläggningens södra stenrad och eftersom ingen antikvarisk kontrollant fick tillfälle att närvara vid vägbygget den gången, har stenarna närmast vägen ansetts vara flyttade. Den nu utförda undersökningen ger en helt ny och överraskande bild av fornlämningen.

Det visade sig nämligen, när matjordslagret avschaktats, att det var fråga om en mycket regelbunden och fullständig

fyrkantig sättnings med resta klumpstenar. Den har haft en i det närmaste kvadratisk grundplan med ca 14 meters sida. Varje sida har bestått av 5 stenar och kvadraten har på mitten delats genom en i öst-västlig riktning ställd stenrad, som också den bestod av 5 stenar. I den östra sidan saknades en sten. Denna har förmodligen försvunnit i samband med en grustäkt, som förts alldeles in på anläggningen. Stenarna har varit noggrant satta i nedgrävningar och dessutom stöttade med mindre stenar. Den bäst bevarade sidan var den södra, där samtliga stenar stod upprätt. Av stensättningens 18 bevarade gråstenar stod vid undersökningen fortfarande 10 orubbade. Förklaringen till att fornlämningens karaktär inte tidigare framträtt är, att flera stenar låg helt eller till större delen dolda under markytan. Därtill kom att vegetationen effektivt dolde mönstret i anläggningen.

Inom kvadraten låg sammanlagt 8 gravar. Dessa var grupperade parvis, så att var halva av anläggningen innehöll 4 gravar, som utgjordes av djupa rektangulära schakt. Djupet från markytan räknat understeg inte i något fall 1 m. Samtliga gravar var orienterade i nord-syd. Betraktar man planen över stensättningen, ser man dessutom att gravarna kan sägas ligga i två i nord-sydlig riktning gående rader. Egendomligt nog kunde vid undersökningen en tydlig skillnad märkas mellan den östra och den västra raden i det, att västradens gravar genomgående var större och djupare nedgrävda än sina motsvarigheter i den östra raden. Det djupaste gravschaktet i den västra raden har varit ca 1,7 m djupt från markytan räknat. Tyvärr lämnade ingen av gravarna ett enda fynd. Den enda grav, som innehöll något utöver humus-

Plan över stensättningen i Valje. De streckade partierna visar gravarnas läge. Uppmätning Claes Wahlöö.

färgad fyllning var den nordöstra, där en liten 0,25 m djup sotgrop upptäcktes på botten i gravens södra ända. Den genomsläppliga grusen har inte förmått bevara någon enda skelettdel och dessutom har tydligen de döda enligt den rådande gravseden jordats utan gravgåvor. Mycket tyder på att den fyrkantiga stensättningen skall dateras till vikingatid.

I samband med avschaktningen av stensättningen framkom i dess södra halva rester av en brandgrav från yngre bronsålder. Förutom en hel del brända ben framkom här spetsen av en bronsskära, sannolikt en s. k. knoppskära. Det är denna som daterar graven till yngre bronsålder. Graven har inget samband med stensättningen, den har helt enkelt

funnits på platsen, då det stora gravmonumentet uppfördes.

Utanför den fyrkantiga stensättningens västra sida låg ännu en gravanläggning. Denna var kraftigt skadad, men hade ursprungligen bestått av en rund flat stenläggning, vars omkrets hade varit kringfatt med kantställda skärvstenar. Över den bevarade östra hälften låg ett mycket stort block kullvält. Detta, som var över 2 m långt, har ursprungligen rest sig i den runda stenläggningens mitt. I anläggningen påträffades ett fåtal brända ben samt några krukskärvor. En datering av graven till folkvandringstid förefaller sannolik.

De nu undersökta gravarna i Valje har inte legat ensamma på området. De utgör de sista resterna av ett större järnåldersgravfält, som sträckt sig dels upp för backen mot väster och dels mot söder och sydväst under den nuvarande vägen. Anledningen till att de fått ligga ifred torde vara att de legat på Grödbys allmänning och därför inte varit till ohägn för åkerbruket. Platsen har för övrigt ända in i sen tid varit en omtyckt samlingsplats för traktens befolkning. Man har samlats här vid midsommarfirandet, men det tycks också ha varit vanligt att särskilt ungdomen samlades här även i vardagslag. Kortspel och öldruckning var tydligen sysselsättningar, som med fördel kunde utövas på platsen.

C. W.

GUDAHAGEN I NÄSUM

Som en förberedelse till mer omfattande undersökningar av *Gudabagen i Näsum* har i sommar en mindre provgrävning

företagits. Det visade sig att förhållandena är synnerligen invecklade, vilket beror på att moränhöjden där Gudabagen är anlagd har använts som gravplats under mycket lång tid. Som första föremål för en undersökning valdes den lilla, sydliga högen nr 59 på kartan i Ale nr 1 1967, sid. 3, samt den närmast omgivande terrängen.

Strax under markytan låg en tresidig stenläggning med insvängda sidor, något oregelbundet lagd. Mellan stenarna låg på ena sidan av stenläggningen en samling brända ben och en järnkniv, troligen från sen järnålder. Under högen låg en i marken nedgrävd kista av glimmer-skifferhällar. De var väl tillhuggna och hade slutit så tätt samman att någon jord inte hade runnit ned i kistan. Då de två lockhällarna lyftes upp låg ett välbevarat, av växtrötter helt lurvigt skelett färdigt att fotograferas. Kistan var orienterad i väster-öster, inga gravgåvor fanns. Fogarna mellan hällarna var tätade med kalk och även mellan lock- och sidohällarna fanns kalkspår. Dessutom låg kalk utstrött över kraniet och bröstet, knäna och fötterna. Norr och söder om hällkistan fanns spår av spikade träkistor, orienterade i väster-öster, men utan spår av skelett. Här förekom icke någon kalk, som konserverade benen.

Sydväst och söder om hällkistan låg ett bälte av huvudstora stenar, som bildade en sorts terrasskant. På "terrassen" fanns gropar, dels med endast kol och sot, dels en med brända ben, en pärla och ett järnfragment, tydligen en brandgrav från sen järnålder. Ett oregelbundet sotlager gick ut till terrasskanten, delvis under stenarna. Det innehöll spridda, brända ben. Nedanför terrassen var gruset gråbrunt, starkt humusblandat. Här låg ett antal utspridda krukskärvor. I

Den tresidiga stenläggningen täckte en hällkista. Foto LUHM.

östra delen av schaktet, utanför högen fanns också sotfläckar, brända ben och ett par fragment av försmälta glasbägare som ej närmare kan dateras. En bit av en bronsfibula från 300—400-talet låg i den ena kistans fyllning.

På grusåsen har tydligen funnits ett flertal äldre gravar, som förstörts vid senare gravläggningar. Krukskärvorna är små och svårbestämbara. En del kan vara från yngre bronsålder eller äldre järnålder. De brända ben, som fanns i högfyllningen var stora bitar, helt rena från sot, vilket kan tyda på att det funnits bronsåldersgravar på platsen. Tills vida-

re kan man endast med säkerhet konstatera att gravar från 300—400-talet och senare under yngre järnålder har anlagts på åsen. Den stora överraskningen var hällkistan med kalkade fogar och kalk på liket. Jag känner icke till seden att kalka liken under förhistorisk tid, däremot är den känd från medeltid. Men om hällkistan och de två träkistorna skulle tillhöra kristen tid är det dock en högst förvånansvärd konstruktion med högen och dess tresidiga stenläggning över graven. Därtill kommer de brända benen och järnkniven i stenläggningen. Någon särskild gravgömma fanns inte

Hällkistan sedan lockhällarna lyfts av. Skelettet var mycket välbevarat.
Foto LUHM.

och en möjlighet skulle kunna vara att benen och kniven följt med upp på ett spadtag från en äldre grav, då högen lades upp. Skelettets ålder kommer att bestämmas genom C 14 — analys av collagenet i benen.

När det visat sig att åsen, där Gudahagen är belägen, har använts för begravingar under lång tid måste en av huvuduppgifterna för de utgrävningar, som vi hoppas kunna genomföra nästa sommar, bli att fastställa till vilket skede steninhägnaden hör. Och det förefaller att bli en mycket komplicerad uppgift.

H. An.

FRAGMENT FRAN DET MEDELTIDA YSTAD

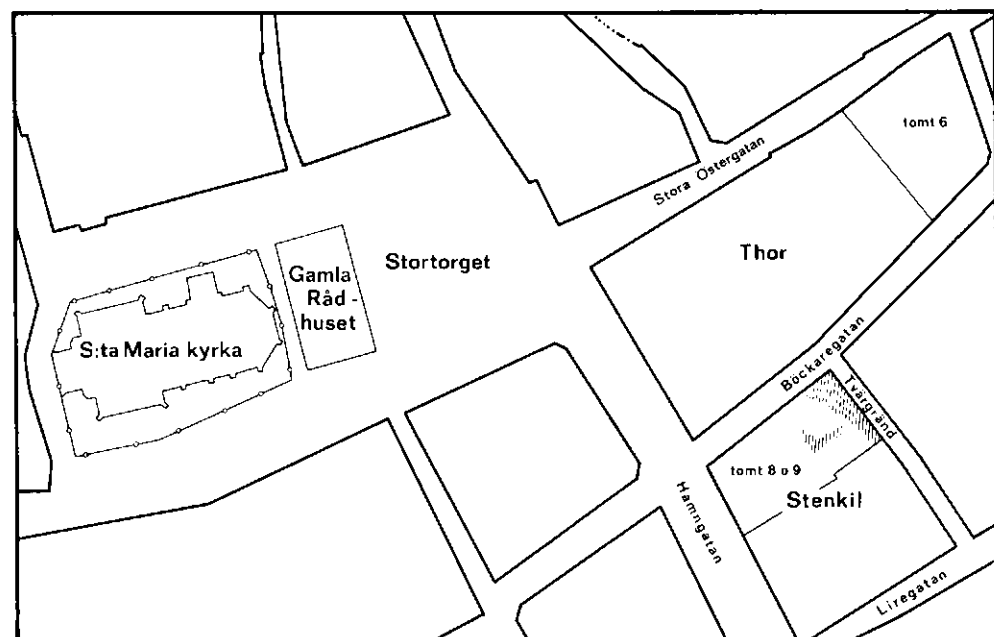
I kvarteret Stenkil i *Ystad* schaktades under juni månad 1967 på tomt 8 och 9

för Skandinaviska Bankens nybygge. Därvid fick vi en möjlighet att, jämsides med utgrävningarna vid franciskanerklostret, göra vissa iakttagelser, som kan vara av betydelse för kunskapen om det medeltida Ystad.

Grävskopans framfart följdes dagligen av disponent Birger Persson, Ystad, och tack vare hans intresse och arbetarnas vid Liljenbergs byggnadsfirma samarbetsvilja kunde en dokumentering av de påträffade lämningarna göras.

Större delen av tomten, särskilt gällde detta partierna längs Hamngatan och Böckaregatan var starkt skadade av sentida nedgrävningar. I de östra delarna kunde dock på några punkter (se stadsplaneutsnittet) en i de undre delarna oskadad lagerföljd konstateras. De tidigaste tecknen på mänsklig aktivitet låg ca 2.00 m ö. h. eller ungefär 1.50 m under nuvarande marknivå och utgjordes av sotiga, något myllblandade sandlager

De centrala delarna av Ystad med undersökningsområdet markerat med skraffering.

och "sumpar" av grönbrun torv, med riklig djurbensförekomst. Här påträffades keramikskärvor av västeropeiskt svartgods, äldre rödgods och stengods av 1200-tals karaktär, läderfragment av skor, träspån till ett litet laggkärl, bitar av tunnor, stycken av hamprep m. m. De fåtaliga fynden kan naturligtvis icke utsäga något bestämt om en bebyggelse på platsen under 1200-talet. De kan dock, i samband med sotfärgningen i sanden och mängden av djurben, antyda någon form av bosättning under denna tid. Lagren har senare översandats, närmast med ren vitgul sand och däröver med ett grått varvigt sandlager, i överkanten mer sotfärgat, med fynd av 15—1600-talskeramik och kritpipsbitar. Däröver var lagerföljden fördärvad.

I tomtens sydöstra hörn och längs med Tvärgränd framkom en ca 5 m lång och 0,5 m bred rest av en stensättning, som med all sannolikhet bör vara en tidigare gata. Fynd av importerad stengodskera- mik från Siegburg och skålkakel mellan stenarna kan betyda, att den använts åtminstone under 1400-talet. Vid något tillfälle har husen intill gatan brunnit. Det tunna kulturlagret över stenarna var nämligen täckt av ett ca 15 cm tjockt lager av bränd lerklining. Försök gjordes att längre norrut få fram ytterligare rester av gatan, för att se om dess sträckning varit densamma som dagens tvärgränd. Detta misslyckades dock av grävningstekniska skäl. Någon äldre verklig gatunivå under den nämnda kunde ej påvisas. Det kan dock anmärkas, att ca 30 cm under denna låg ett fast strandmalslager med inblandning av tegelflis och träkol. Möjligen kan detta ha varit tillräckligt underlag för en väg ner till stranden?

I Tvärgränds sträckning fanns vidare

ca 80 cm under den omtalade gaturesten en ca 2 m bred och 2 "skift" hög rad av kraftiga, upp till 1 m³ stora stenar, som låg ner i bottenleran. Stenraden kunde följas längs tomtens hela östgräns och avslutades i hörnet Böckaregatan—Tvärgränd av en ca 7×8 m stor samling av likadana stora stenar. Detta parti, var det sista som grävskopan tog upp och det fanns ingen som helst möjlighet till närmare undersökning. Enligt uppgift bortforslades dock enbart från detta hörn minst 50 m³ sten. Någon geologisk undersökning på platsen skedde ej. Att stenarna skulle ha tjänstgjort som underbyggnad för något slags hamnanläggning, under en period av förhistorisk tid, när vattenlinjen legat ca 2 m högre än nu, kan med hänsyn härtill bara bli en hypotes.

Inom den närmaste framtiden kommer, likaledes i samband med nybyggnad, utgrävningar att äga rum i kvarteret Thor, tomt 6. Dess läge intill den medeltida huvudgatan, gör att de kan bli synnerligen intressanta. På tomten ligger f.ö. även det senmedeltida Birgittakapellet. Det är dock viktigt att icke blott enstaka "fina" utgrävningar göres, utan även att en kontinuerlig arkeologisk bevakning bedrivs. Häri ligger den enda möjligheten att få en bild av det äldsta Ystad. Inser man detta till fullo?

K. A.

ST. JÖRGEN I LANDSKRONA

Under augusti månad 1967 djupgrävdes för nedläggning av avloppsrör i Föreningsgatan—Stora Norregatan i *Landskrona*. I samband därmed utfördes en arkeologisk undersökning av personal

från Skånes hembygdsförbund och Landskrona museum.

På en nivå av ungefär 1.10 m under gatuplanet påträffades på en 100 m lång grävningssträcka 35 gravar. I 30 av dessa hade den döde lagts med huvudet i väster och fötterna mot öster enligt normal kristen sed; i 5 hade den döde lagts med huvudet i öster och fötterna mot väster. Med några undantag var den dödes händer lagda på magen. Många av gravarna var mer eller mindre förstörda genom sentida nedgrävningar. I de flesta fall har gravläggning skett i träkista, som varit sammanfogad med järnspikar. I de gravar, där kistan efterlämnat tydliga spår, var dess form rektangulär. Vid några skelett kunde inga spår av kista iakttagas. Varken något gravgods eller spår av svepning påträffades i gravarna.

Begravningsplatsen har med all sannolikhet tillhört Sankt Jörgens hospital, de spetälskas sjukhus. När hospitalet grundades är inte känt. Att det fanns vid 1400-talets slut framgår av en stadsrätt, som utfärdades för Landskrona år 1489. Här föreskrivs, att "den som får spitale sot uti staden, han skall nödgas att fara ut till S:t Jörgens hus". År 1580 revs hospitalet och marken övergick i privat ägo.

Metoden att bekämpa spetälskan var att försöka förhindra smitta genom att isolera de sjuka. Därför förlades hospitalet utanför städerna. Hospitalet i Landskrona skall enligt äldre uppgift ha legat ett hundratal meter norr om Norreport, d. v. s. någonstans vid de nuvarande kvarteren kring Föreningsgatan och Karmelitergatan.

Även några fynd från stenåldern påträffades vid grävningen. Då ungefär halva grävningssträckan avverkats, framkom med ett tiotal meters mellanrum

två större igentorvade bäckar, som korsade schaktet. I botten av dessa låg en del slagen flinta och en spånskrapa. På en något högre nivå framgrävdes en senneolitisk halvmånformig flintskära utan tånge.

Grävningens material har ännu inte hunnit bearbetas. Bl. a. skall skelettmaterialet undersökas av en osteolog för bestämmande av individernas kön och ålder samt eventuella spår av patologiska förändringar. Eftersom skelettala förändringar förorsakas av spetälska, skulle en osteologisk undersökning kunna bekräfta, att de funna gravarna vid Föreningsgatan tillhör Sankt Jörgens hospitals begravningsplats.

C.-A. M.

"SANCTE IØRGENS CAPEL" VID TUMATHORP

Korta strån och lutande ax i raka stråk, i vinklar och i båge — detta fenomen har man sen "urminnes" tid under torra somrar kunnat varsna i säden vid en korsväg en halv km öster om Ö. Tommarps kyrka (vid Simrishamn). Platsen ligger bara 100 m norr om Tommarpsån, och kvarnen därintill har folk kallat för "spetalsmöllan". Vad ligger, bokstavligen talat, under detta? Sägner har förstås gått om ett "S:t Görans kloster" — men här rör det sig faktiskt om "hospitalet" (dvs de spetälskes sjukhus) vid den medeltida staden Tumathorp.

Dokumentet om detta *hospitale leprosororum* har samlats av Curt Wallin (i "Guldbyn Tommerup", Lund 1951),

och de sträcker sig från 1285 till 1541, då det förlänades till Helliggejst Hospital, det allmänna sjukhuset, i Åhus. En särskild hospitalskyrka nämnes 1419 och 1515, då föreståndaren "velburdigh mandh iep ngelssen j spidale wdhen Thommerop — haffwer ladet hollet gwdstjeneste j sancte iøgens capel hwart aar fyra messer wm wghen" — då fanns 15 sjuka kvar. Premonstratenserklostret i staden höll präst.

I sommar glesnade åter kornstråna vid "spetalsmöllan", märkligt väl markerande östpartiet av en romansk kyrka: till synes med långhus, kor och absid. Västpartiet försvinner in under vägen. Detaljerna syntes redan på marken så klart, att en preliminär uppmätning kunde göras, och uppifrån en från Simrishamn rekvirerad brandstege kunde det hela fotograferas, också i färg.

Tanken går närmast till Spetelövslyckan i Lund (vars rika fynd Ragnar Blomqvist redovisat i Kulturens Årsbok 1949). Paralleller finns: läget 500 m öster om staden, absidkyrkan (som ej är känd från övriga skånska S:t Jörgensgårdar, i Åhus, Ystad och Landskrona). Kan måhända samme man en gång ha stått bakom tillkomsten av dessa båda "hospital"? Lundahospitalet tillkom sannolikt under ärkebiskop Eskils tid — i Tumathorp grundade han i varje fall premonstratenserklostret söder om stadens kyrka vid medio av 1100-talet. Nu vore det onekligen av intresse att omsider också få typen av S:t Jörgens kapell, staden Tumathorps fjärde kyrka (vid sidan av två stadskyrkor och klostret), klarlagd och daterad genom en undersökning.

Jörgen-kapellets "framtoning" ur jorden kan också åter aktualisera värdet av flygkapten Esse Ericssons verksamhet

med "Arkeologi från luften". Men i brist på flygplan får man ibland ta en brandstege.

G. Å.

RESTAURERAT

I samband med en omfattande restaurering av *Annelövs kyrka* företogs våren 1967 under landsantikvarie Evald Gustafssons ledning en byggnadsarkeologisk undersökning. Undersökningen, vars material ännu inte hunnit bearbetas, blev givande.

Annelövs kyrka består ursprungligen av långhus, kor och absid från 1100-talet. Senare tillbyggdes västtorn och vapenhus. I norr har kyrkan under åren 1825—30 utvidgats genom ett sidoskepp. Samtliga murar är uppförda av fältsten med tegelomfattningar vid fönster. Utvändiga murytor är vitkalkade. I samband med sidoskeppets tillbyggnad företogs en förändring av interiören. Långhusets och korets valv nedtogs och ersattes med trätunnvalv. Koret avskildes som sakristia, och altarpupsatsen flyttades till långhusets södra vägg. Som följd härav igensattes sydportalen och vapenhuset revs.

Det pågående restaureringsarbetet syftar till att återge medeltidsrummet dess gamla karaktär och åstadkomma en bättre lösning av sidoskeppets förbindelse med långhuset. I långhuset har nya kryssvalv av tegel slagits och mot sidoskeppet har en mur med två välvda öppningar uppförts. Sidoskeppet behåller sin nuvarande karaktär, men får genom inrättandet av sakristia och vapenhus en något mindre rumsyta. På inventarierna i

kyrkan, omfattande altare, predikstol och dopfunt av trä, skall originalfärgerna framtagas av konservator Albert Eriksson.

Då de medeltida putsytorna frilagts från den hårda slätputsen, kunde svaga spår av röda målningar iakttagas på triumf- och tribunbågens spetsbågar. Vidare framkom valvens romanska rundbågar.

Under korgolvet ligger en gravkammare. Denna är murad och har vitkalkade väggar. Nedgången till kammaren sker från koret genom en lucka. I kammaren står sju kistor. Att döma av kyrkoarkivalierna är det inte fråga om någon släktgrav, utan gravplatser som kunde köpas av förmöget folk. Gravarna är från 1700-talet.

Eftersom kyrkan skulle få ett nytt golv, som vilar på ett djupliggande betongunderlag, blev kyrkgolvet föremål för arkeologisk undersökning. Under långhusets sistlagda golv framkom ett 15 cm mäktigt fyllnadslager av sand, som lagts på resterna av ett medeltida plattgolv. Plattorna, som mätte 11×11 cm, var försedda med ornamentik och glasyr. Under denna golvnivå framgrävdes långhusets äldsta golv, som utgjordes av omkring 12 cm tjock lera. Därunder låg långhusets byggnadslager, bestående av vitgrå kalkbruk. Cirka 1 m under byggnadslagret fanns ett 20—40 cm mäktigt sandlager med slagen flinta och kolpartiklar. Inget redskap eller annat föremål anträffades.

Utgrävningen bragte inte någon tidigare trä- eller stenkyrka i dagen, men väl tydliga belägg för att den nuvarande kyrkan inte varit den första i Annelöv. Ungefär 1 m under det obrutna lergolvet och byggnadslagret i långhuset framgrävdes 6 gravar. Vidare framkom i tornet en

grav över vars östra del långhusets västra grundmur var lagd. Gravarna får sålunda hänföras till en kyrkogård, som funnits innan den nuvarande kyrkan byggdes.

Samtliga gravar var enligt kristen sed orienterade i öst-väst. Gravläggning hade skett i träkista och de döda låg med armarna utmed sidorna. Såväl kistor som skelett var starkt förmultnade. Varken något gravgods eller spår av svepning påträffades.

I samband med valvslagningen hade golvnivån höjts genom ett sandlager, som fick bilda underlag för det ovan omtalade plattgolvet.

Tre fundament till valvens pilastrar framgrävdes i långhuset. Ett fjärde fundament låg 1 m väster om långhusets nordöstra hörn och har antagligen tillhört ett altare.

I södra långhusmuren låg en sten med runinskrift inmurad i murens botten-skift omedelbart över grundstenarna och med ena smalsidan i innerväggens liv. Stenen var 1 m lång och 26 cm bred. På stenen var demimeterhöga runor inristade. Vid en preliminär läsning framkom ordet *mahrus*.

C.-A. M.

Istandsättningen av *Stora Hammars gamla kyrka* har tidigare uppmärksamats i Ales aktuelltspalt (nr 1, 1966). Nu är de successivt bedrivna konserveringsarbetena avslutade. Under året har konservator Albert Eriksson fäst och rengjort predikstolens och altarpuppens färger. På läktarbarriären, som är från slutet av 1500-talet och som pryddes med målade apostlabilder år 1698, har konservatorn även gjort ett omfattande arbete. Vidare har orgelbyggare

Fem sekler är representerade i Stora Hammars gamla kyrka. Valvmålningar från 1400-talets slut, läktare från slutet av 1500-talet med målningar från 1698, bänkinredning från 1798 och orgel från 1825. Foto Evald Gustafsson 1967.

Anders Persson i Viken restaurerat den kulturhistoriskt intressanta orgeln, som under decennier varit ospelbar och synnerligen förfallen. Det lilla verket, som har sex stämmor, byggdes 1825 av organisten och orgelbyggaren Carl Grönwall i Hyby, som i början av 1800-talet tillverkade många orglar för skånska kyrkor. Av alla dessa är orgeln i Stora Hammars den enda som bevarats. Det är därför särskilt glädjande att restaureringen

kunde komma till stånd och att den har utförts med största omsorg och respekt för det gamla verkets egenart. Orgeln har en vacker och intressant klang. Restaureringen innebar också att den tidstypiska fasaden konserverades. En del av kostnaderna för orgelns istandsättning har täckts av anslag från riksantikvarieämbetet och Lovénska släktföreningen.

E. G.

Hovdala slotts mäktiga porttorn torde ha stått färdigt i sin nuvarande form (frånsett taket) senast vid 1600-talets början. Det har två rundbågiga portöppningar. Den yttre av dessa prydes av tre lejonmasker av sten och över bågen sitter en kalkstensplatta med de Grubbeska och Laxmandska vapensköldarna, fortfarande med fragment av heraldiska färger. Två inskriftstavlor över den inre portöppningen har satts upp av Sigvard Grubbe 1633 och erinrar på latin om svenskarnas härjningar i trakten 1612.

Hovdala slott är numera i statlig ägo, och genom byggnadsstyrelsens försorg har under året en genomgripande restaurering av porttornet skett. Sedan länge har sprickbildningen i murarna utgjort ett svårt bekymmer och omfattande grundförstärkning och reparation av murarna har därför varit nödvändig. I samband med arbetena på torngrunden på-

träffades intill dess norra sida källaren till en byggnad, som legat tätt intill tornet — en motsvarighet till det ännu bevarade gråstenshuset på porttornets södra sida. Vidare konstaterades, att vissa av de nuvarande fönsteröppningarna ursprungligen haft något annorlunda former — dessa iakttagelser är dock inte bevis för en äldre datering av tornet än den ovan nämnda. Porttornets gråstensmurar tordé från början ha varit kalkade liksom nu. Kring portalernas arkivolter har emellertid funnits en gråmålad kvaderimitation. Denna påträffades vid restaureringen under senare skikt av vittning och har nu rekonstruerats (se bilden). I samband med restaureringen har inskriftstavlorna rengjorts av konservator, och det är lockande att tänka sig färgerna på vapentavlan över porten rekonstruerade — de skulle komma att stå vackert mot den nykalkade vita muren.

E. T.

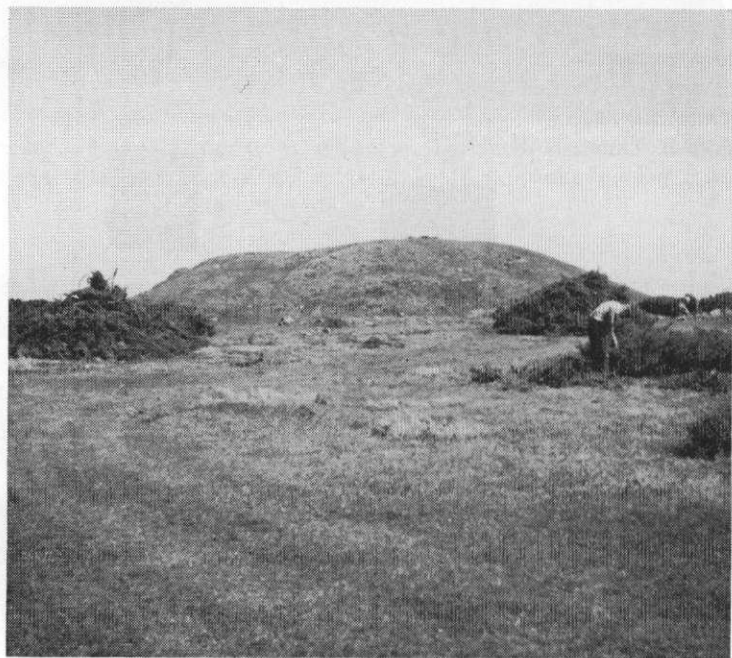
Detalj av porttornet till Hovdala med lejonmaskerna och den rekonstruerade kvadermålningen. Foto E. Thun.

Korsvirkeslängan på Ugerups säteri före restaureringen.
Foto E. Thun.

Dags hög på Bjärchelvön är Skånes största gravhög. Området, som nyligen har skänkts till Vitterhetsakademien, har i år varit föremål för omfattande markvårdsarbeten. Foto C. Bunte.

Ugerups säteri i Gärds Köpinge är en av Skånes äldsta sätesgårdar och har medeltida ursprung. Nuvarande corps de logiet uppfördes 1709 av Kjell Christoffer Barnekows änka, Margareta von Ascheberg, och en flygel i korsvirke är möjligen en rest av en äldre gårdsanläggning. Den hittills antagna dateringen av denna byggnad till 1501 torde emellertid vara oviss och kan möjligen gälla dess källarvåning liksom vissa delar av källarvåningen till corps de logiet. Korsvirkesflygeln har länge varit i dåligt skick och slutligen hotats av förstörelse. Bl. a. har en del av dess norra vägg rasat. Med ekonomiskt stöd av riksantikvarieämbetet har emellertid under året en reparation påbörjats av byggnaden. Hela dess norra sida liksom taket har nu satts i stand.

E. T.

BJÄRE-PANERING

Ett av de attraktivaste fritidsområdena i Skåne är utan tvekan Bjärehalvön. Det har därför ansetts av vikt att en översiktlig plan, som visar hur halvön skall utnyttjas, var fritidsbebyggelsen skall förläggas osv, utarbetas. I samband därmed har Riksantikvarieämbetet låtit göra en inventering av fornlämningsbeståndet. Arbetet har utförts som förarbete till den nya ekonomiska kartan, vilken beräknas utkomma under 1970-talet. Antalet kända fornlämningsplatser har genom inventeringen som väntat ökat betydligt. Särskilt anmärkningsvärd är den rika förekomsten av s. k. skålgropsstenar. Ale

hoppas att i ett kommande nummer utförligt kunna redovisa inventeringens resultat.

C. B.

MUSEUM OCH SKOLA

Som ett led i den utåtriktade verksamhet, som bedrivs vid Varbergs Museum, byggdes 1965 i samarbete med Länscentralen för pedagogiska hjälpmedel, en utställning, "Den indelte soldaten", avsedd för skolbruk, vilken vid det här laget har studerats av ca 15.000 skolbarn i Hallands län. Vid början av vårterminen 1968 är en ny skolutställning, "Det äldsta Halland", färdig att distribueras till länets samtliga skolor. I själva verket rör det sig om två utställningar med förhistoriskt tema eftersom under arbetets gång en särskild utställning för högstadiet, "Hur arbetar arkeologen?", avspjälkats.

"Det äldsta Halland" belyser äldre och yngre stenålder ur olika aspekter, dock kompletterat med bronsåldersmaterial i syfte att betona utvecklingens kontinuitet och motverka historieböckernas periodindelning. Utställningen för högstadiet är koncentrerad på metodiska problem, hjälpvetenskaper, lagstiftning etc, medan utställningen för låg- och mellanstadierna är uppbyggd kring olika miljöbilder kombinerat med aktivitetsmoment som malning av säd, slipning av flintyxa, huggning med rekonstruerad flintyxa, modellering av lerkärl i löpbindningsteknik. Materialet består av foto, teckningar och föremål ur Varbergs Musei samlingar men flera museer har visat tillmötesgående genom att bidra

med fotokopior och lån av föremål, nämligen Statens Historiska Museum, Göteborgs Arkeologiska och Naturhistoriska Museer, Hallands Museum, Lunds Universitets Historiska Museum och Historisk-Arkeologisk Forsøgscenter i Lejre.

Betydelsen av en utställningsverksamhet riktad mot skolan bör inte underskattas: museiföremålens besök i skolsalen inspirerar lärare och elever, kanske indirekt föräldrar, att besöka och utnyttja museerna som offentliga institutioner.

T. P.

REDAKTIONELLT MEDDELANDE

För att underlätta arbetet med nästa års distribuering och i möjligaste mån undvika det mindre smidiga postförskotts-förfarandet ombedes våra prenumeranter att redan nu insätta 1968 års avgift, 15 kr, på postgiro 246831. Postgirokort har bilagts detta nummer.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

STOD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

ALDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, Lund.

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 15 kr sättes på föreningens postgiro, Lund 24 68 31, c/o kassören, museichef B.-A. Person, Varberg.

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland.

INNEHÅLL

Sigfrid Svensson: Två misslyckade försök	1
Evald Gustafsson: Uppståndelsen i Blentarp	13
Carl-Filip Mannerstråle: Vart tog oblatjärnet vägen?	27
Aktuellt om antikvariskt	
Gustaf Åberg: Ljustake efterlyses!	34
Rolf Petré och Bengt Salomonsson: Gånggriften i Hög	36
Karl-Axel Björkquist: Utgrävt i Blekinge	39
Tom Ohlsson: Vikingatida handelsskepp	41
Inger Lindskog: Norrvidinge	41
Claes Wahlöö: Fyrkantig stensättning i Valje	42
Holger Arbman: Gudahagen i Näsum	44
Karin Andersson: Fragment från det medeltida Ystad	47
Carl-Axel Mildner: St. Jörgen i Landskrona	48
Gustaf Åberg: "Sancte Iørgens Capel" vid Thumatorp	49
Carl-Axel Mildner: Annelövs kyrka	50
Evald Gustafsson: St. Hammars gamla kyrka	51
Egon Thun: Hovdala slott	53
Egon Thun: Ugerups säteri	55
Carin Bunte: Bjäre-planering	55
Thomas Puktörne: Museum och skola	55

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND

Kr 5:—